ушаглара даhа чох тәсадүф едилмәси, јүксәк дәрс кејфијјәти, нүмунәви
тәрбијә уғрунда мүбаризә апаран вә буна наил олан мәктәбләрин әрази-
синдә исә мәктәбјашлы бир ушағын да тәhсилдән ајрылмамасы, кәнар-
да галмамасы тәсадүфи дејилдир. Педагожи коллективләримиз үчүн
бағышланмаздыр ки, кечән ил 59.287 шакирд синифдә галмышдыр.

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин коллекијасы декабрын әв-
вәлләриндә «7—16 јашлы ушагларын вә јенијетмәләрин үмуми ичбари
сәккизиллик тәhсилинин hәјата кечирилмәси ишинин вәзијјәти вә ону
даhа да јахшылашдырмаг тәдбирләри hаггында» мәсәлә мүзакирә едә-
рәк ичбари тәhсил ганунунун јеринә јетирилмәси саhәсиндә чидди нөг-
санлар олдуғуну гејд етмиш вә бу саhәдә көрүлән ишләри јахшылаш-
дырмаға даир конкрет тәдбирләрдән ибарәт гәрар гәбул етмишдир.
Маариф шө'бәләри, мәктәб рәhбәрләри вә педагожи коллективләр бу
тәдбирләри, hабелә үмуми ичбари тәhсилин мүвәффәгијјәтлә hәјата ке-
чирилмәсини тә'мин едән дикәр тәдбирләри јеринә јетирмәлидирләр.

Габагчыл мәктәбләримизин тәчрүбәси көстәрир ки, үмуми ичбари
тәhсилин мүвәффәгијјәтлә hәјата кечирилмәсинин рәhни — мәктәбин,
аиләнин, ичтимаијјәтин сых әлагәсиндәдир, бунларын мөhкәм, ишкүзар
иттифагындадыр, hәрәкәт вә фәалијјәт бирлијиндәдир. Аиләјә, кениш
ичтимаијјәтә, јерли тәшкилатлара истинад етмәјән, онлардан даим фәал
көмәк алмајан мәктәб өз гаршысындакы чәтин, мүрәккәб, лакин чох шә-
рәфли вәзифәнин өhдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлә билмәз. Бу көмәјин
формалары исә чох мүхтәлифдир. Халг маариф органлары, мәктәб рәh-
бәрләри вә педагожи коллективләр бу көмәјин өз-өзүнә едиләчәјини
көзләмәмәли, онун сөвгедичиси вә тәшкилатчысы олмалыдырлар.

Ушагларын үмуми ичбари тәhсили—чох мүhүм дөвләт ишидир, јени
инсан, кәләчәк коммунизм чәмијјәти гуручуларынын тәрбијә едилиб
јетишдирилмәси ишинин ајрылмаз тәркиб hиссәсидир. Вәзифәмиз, доғма
борчумуз бу бөјүк вәзифәнин hәллиндә ән фәал иштиракчы олмагдан
ибарәтдир. Елә етмәлијик ки, мәктәбјашлы ушагларымызын hамысы
тәhсилә чәлб олунсун, сәккизиллик тәhсили там баша чатдыранадәк
охусун. Бир нәфәр дә мәктәбјашлы ушаг тәhсилдән кәнарда галма-
малыдыр.

Јевлах шәhәриндәки 5 нөмрәли сәккизиллик мәктәбдә. **Шәкилдә:** пионер баш дәстә рәhбәри **Роза Һүсејнова** Чехословакијадан алынмыш мәктубу пионерләрә **охујур.**

Фото **Һ. Гафаровундур.**

Мүәллимләрин республика елми-практик конфрансы гаршысында

Профессор М. М. МЕҺДИЗАДӘ,
Азәрбајчан ССР маариф назири.

АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИНИ ӘСАСЛЫ СУРӘТДӘ ЈАХШЫЛАШДЫРАГ

I

Мәктәбләримиздә ана дили вә әдәбијјат тәдрисинин гаршысында дуран вәзифәләр чох бөјүкдүр. Һәр бир маарифчијә ајдындыр ки, орта мәктәби битирән кәнчләрдән там савадлы олмаг, јүксәк сәвијјәдә шифаhи вә јазылы нитг мәдәнијјәтинә јијәләнмәк, бәдии әсәрләри, бәдии әдәбијјатын тарихини вә нәзәријјәсини мүәјјән hәчмдә мөhкәм билмәк тәләб олунур. Бунсуз кәнчин мә'нәви hәјатынын инкишафыны тә'мин етмәк, ону әмәк hәјатына hазырламаг чәтиндир.

Ана дили вә әдәбијјат кәнчләримизин коммунизм руhунда тәрбијә олунмасы, hәртәрәфли инкишаф етмәси үчүн ән мүhүм васитә кими гијмәтләндирилир. Буну да демәлијик ки, тә'лим дили олмаг е'тибары илә ана дили бүтүн мәктәб тәhсилинин дә әсасыны тәшкил едир. Мәhз она көрә дә ана дили вә әдәбијјатын тәдрисинә мәктәбләримиздә хүсуси фикир верилмәлидир. Бу мәгаләдә мәгсәдимиз, мүәллимләримизин вә бүтүн халг маарифи ишчиләринин, әдибләримизин, әлагәдар алим вә нәшријјат ишчиләримизин диггәтини ана дили вә әдәбијјатын мәктәбләримиздә тәдрисини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаг мәсәләсинә чәлб етмәк, онларла бу мәсәлә hаггында мәсләhәтләшмәкдән ибарәтдир.

Әввәлән, мәктәбләримиздә бу фәнләрин тәдриси саhәсиндә әлдә едилмиш наилијјәтләр вә hәлл едилмәмиш мәсәләләр, әсас нөгсан вә кәсирләримиз hаггында бир нечә сөз демәлијәм. Чүнки вәзијјәтлә таныш олмадан нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн нә кими тәдбирләрин вачиб олдуғуну да көстәрмәк чәтиндир.

Шүбhәсиз ки, сон беш илдә мәктәб hаггындакы Ганунун јеринә јетирилмәси нәтичәсиндә республикамызын мәктәбләриндә ана дили вә әдәбијјат тәдриси саhәсиндә дә мүәјјән наилијјәтләр әлдә едилмишдир. Јохлама вә бурахылыш имтаhанларынын нәтичәләри вә тәhлили ајдын көстәрир ки, сәккизиллик вә орта мәктәбләримизин бөјүк бир гисми, хүсусән шәhәр јерләриндә, өз мә'зунларына ана дили вә әдәбијјатдан кифајәт дәрәчәдә билик верир. Бу барәдә олдугча чох мисал кәтирә биләрик. Лакин бир нечә мисал көстәрмәклә кифајәтләнмәк истәјирик. Салјан шәhәриндәки 3 нөмрәли орта мәктәбин тә'лим-тәрбијә саhәсиндә көстәричиләри ана дили вә әдәбијјат тәдриси нөгтеји-нәзәриндән дә характерикдир. Кечән дәрс илинин сонунда бу мәктәбдә бурахылыш имтаhаны верән 41 нәфәр шакирдин hамысы әдәбијјат үзрә инша јазыдан мүвәффәг олмушдур, 27 нәфәринин ишинә «4» вә ја «5» верилмишдир. Мәктәби битирән бу кәнчләрин 25 нәфәри али мәктәбләрә, 6 нәфәри орта ихтисас мәктәбләринә дахил олмушдур, галанлары исә ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб едилмишләр.

Шакирдин ана дили вә әдәбијјатдан јазы ишләринин кејфијјәти мүәјјән дәрәчәдә бу фәнләр үзрә онун hазырлығыны характеризә едир. Мәhз буну нәзәрә алараг 3 нөмрәли мәктәбдә I синифдән сонунчу синфәдәк шакирдләрин јазы мәдәнијјәтинә хүсуси диггәт јетирилир, онларын hүснхәтлә, дүзкүн вә савадлы јазмасы

үчүн мүнасиб вә мүвафиг олан бүтүн васитәләрдән истифадә едилир вә көркәмли нәтичәләр газанылыр. Тәкчә буну көстәрмәк кифајәтдир ки, мәктәбдә чари дәрс илинин II рүбүндә апарылан јохлама јазы ишләриндә шакирдләрин әксәријјәтинин јазы ишинә «4», «5» гијмәт верилмишдир. I—IV синифләр үзрә 385 нәфәрдән анчаг 10 нәфәри, V—VIII синифләр үзрә исә 351 нәфәрдән анчаг 33 нәфәри гејри-мүвәффәг гијмәт алмышдыр. Јухары синиф шакирдләри арасында исә јазысында сәһв бурахан шакирдләр демәк олар ки, тәк-тәкдир. Тәкчә јазылы нитгдә дејил, шакирдләрин шифаһи нитг мәдәнијјәтинә јијәләнмәсиндә, грамматика вә әдәбијјат үзрә тә'лим материалыны мүкәммәл мәнимсәмәсиндә дә мәктәбдә көркәмли наилијјәтләр әлдә едилмишдир. Бу фәнләр үзрә мәктәбдә дәрс илинин сонунда мүвәффәг олмајан шакирдләрин сајы тәк-тәк олур. Бүтүн бу көстәричиләр тәсадүф нәтичәси кими дејил, мәктәбин рәһбәрлији вә мүәллим коллективинин, хүсусән ибтидаи синиф мүәллимләри илә ана дили-әдәбијјат мүәллимләринин әлбир, көркин, мәһарәтлә сәрф етдикләри педагожи әмәјин бәһрәси кими гијмәтләндирилмәлидир. Белә мәктәбләрин мә'зунлары али мәктәбләрин гәбул имтаһанларындан јүксәк мүвәффәгијјәтлә чыхыр вә өз савадлы, мәзмунлу јазылары илә, һәмчинин шифаһи имтаһанларда суаллара вердикләри шүурлу, долғун чаваблары илә мүәллимләринин башыны учалдырлар.

Мәкәр фәрәһләндиричи һал дејилми ки, М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Нефт вә Кимја Институтунун гәбул имтаһанларында әдәбијјатдан инша јазан 1.140 нәфәр орта мәктәб мә'зунунун демәк олар һамысы мүвәффәг олмушдур? Онлардан 40 нәфәринин јазылы имтаһан ишинә «5», 597 нәфәринкинә исә «4» гијмәт верилмишдир. Доғрудур, бу имтаһан сонунчу имтаһан олмушдур, бәлкә дә илк имтаһанларын «сүзкәчиндән» кечәнләр бураја кәлдикләринә көрә мүвәффәг олмушлар. Белә олса да факт диггәтәлајигдир. «Азәрбајчан мәктәби» журналы редаксијасы 1964-чү илдә али мәктәбләрдә апарылан гәбул имтаһанларынын материалларына истинадән гејд едир ки, нәзәрдән кечирилән имтаһан јазы ишләринин «хејли һиссәси кечән илки јазы ишләринә нисбәтән даһа савадлы, мәзмунлу вә кејфијјәтлидир. Бачарыг вә илһамла јазылмыш бә'зи иншалар мә'зунларын орта мәктәбдә әдәбијјатдан әсаслы билик алдыгларыны, кениш дүнјабахышына малик олдугларыны, Азәрбајчан дилинин грамматика вә орфографија гајдаларыны дәриндән мәнимсәдикләрини көстәрир.

Јазы ишләринин тәһлили сүбут едир ки, бунларын мүәллифләри сечдикләри мөвзуја мүасирлик нөгтеји-нәзәриндән јанашмағы, бәдии әсәрдә иштирак едән башлыча сурәтләрин дахили аләмини вә заһири көркүнү, еләчә дә әсәрин бәдии хүсусијјәтләрини мүстәгил олараг мүәјјәнләшдирмәји, бурада чәрәјан едән һадисәләри дүзкүн гијмәтләндирмәји јахшы бачарырлар. Бә'зиләри өз иншаларыны елә бәдии вә орижинал шәкилдә јазмышлар ки, бунлар кичик бир бәдии әсәр кими диггәти чәлб едир»[1]. Бу наилијјәтләр, һәр шејдән әввәл, ана дили вә әдәбијјат мүәллимләринин, хүсусән габагчылларымызын фәдакарлыг вә мәһарәтлә сәрф етдикләри педагожи әмәјин, програм вә дәрс китабларынын кечмишә нисбәтән сон илләрдә хејли јахшылашдырылмыш олмасынын, дәрсләрин тәшкили вә тә'лим үсулларынын нисбәтән тәкмилләшдирилмәсинин вә с. нәтичәсидир.

Лакин тәәссүфлә е'тираф етмәлијик ки, ана дили вә әдәбијјатын тәдриси мәктәбләримизин мүһүм бир гисминдә, хүсусән кәнд јерләриндә, чох ашағы сәвијјәдәдир. Белә ки, бу мәктәбләри битирән шакирдләрин шифаһи дил мәдәнијјәти ашағы, јазылары орфографија вә дурғу ишарәләринә аид сәһвләрлә долу, мәзмунча чох зәиф олур. Шакирдләрдә бәдии әсәрләрә кифајәт дәрәчәдә мараг тәрбијә едилмәмиш, она көрә дә онлар бәдии әсәрләри чох сәтһи билир, әсәрләрә бәдии тәһлил вермәји бачармырлар вә с.

Али мәктәбләрин гәбул имтаһанлары ајдын көстәрир ки, орта мәктәб мә'зунларынын бөјүк бир гисми, хүсусән кәнд јерләриндән кәләнләр, бу вә ја дикәр әдәби «әсәрин идејасы илә мөвзусуну, әсәрдәки бир сурәтлә башга сурәтин характеристикасыны, бәдии әсәрин идеја-сијаси әһәмијјәтини гарышдырыр, нәзмлә нәсри, һекајә илә романы бир-бириндән фәргләндирмәји бачармырлар.

«Азәрбајчан мәктәби» журналынын әмәкдашлары гәбул имтаһанларынын материалларыны диггәтлә өјрәниб бу гәнаәтә кәлмишләр ки, имтаһанларда апарылан инша јазыларда мүшаһидә едилән «сәһвләрин әксәријјәти дурғу ишарәси вә орфографија сәһвләринин һесабынадыр. Имтаһан верәнләр өз иншаларында анчаг веркүл вә нөгтәдән истифадә етмишләр. Бу көстәрир ки, мә'зунлар һәлә орта мәктәбдә охујаркән Азәрбајчан дилинин грамматикасыны, хүсусилә «Синтаксис» бәһсини практик олараг мәнимсәмәмишләр. Мәһз она көрә дә бә'зи мә'зунлар өз јазыларында, һәтта веркүл ишарәсини чох заман јерсиз олараг ишләтмишләр»[1].

¹ «Азәрбајчан мәктәби», № 12, сәһ. 10—11, 1964.

Орта мәктәб мә'зунларынын Азәрбајчан дили вә әдәбијјат үзрә гејри-гәнаәтбәхш һазырлыға малик олдуглары, 1964-чү илдә али мәктәб вә техникумлара гәбулун јекунлары һаггында Азәрбајчан ССР Назирләр Советиндә мәсәлә музакирә едиләркән дә гејд едилмиш вә орта мәктәбдә бүтүн фәнләрин, о чүмләдән ана дили вә әдәбијјатын тәдрисини јахшылашдырмаг үчүн тәдбирләр көрмәк чидди бир вәзифә кими ирәли сүрүлмүшдүр.

II

Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдрисинин гејри-гәнаәтбәхш вәзијјәтдә олмасынын сәбәбләри нәдир? Бу саһәдә көк салмыш олан нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн нә етмәлијик? Сон заманлар бу суала чаваб вермәк мәгсәди илә педагожи мәтбуатымызда бир сыра тәклифләр ирәли сүрүлмүшдүр. Мәсәлән, «Азәрбајчан мәктәби» журналында (№ 4, 1964) музакирә тәригилә дәрч едилмиш «Азәрбајчан дили тәдрисинин бә'зи мәсәләләринә даир» башлыглы мәгаләсиндә филоложи елмләр намизәди Е. М. Әлибәјзадә јолдаш ана дили тәдрисинин мәктәбләримиздә гејри-гәнаәтбәхш олдуғуну гејд етмәклә ону јахшылашдырмаг үчүн бир нечә мүлаһизә сөјләмишдир. Бу мүлаһизәләр барәсиндә ашағыда данышачағыг, лакин бурада ону демәклә кифајәтләнмәк истәјирик ки, мүәллиф ана дили дәрсләринин ашағы сәвијјәдә тәшкил едилмәсинин мүһүм сәбәбләриндән бирини грамматика дәрсләринин чанлы дили, дилин маһијјәтини өјрәтмәк үзрә апарылмасы лазым олан мәшғәләләрә јол вермәмәсиндә көрүр, дил дәрсләриндә әдәби тәһлилин дә зәрурилијини, үслубијјат дәрсләринин дә вачиблијини гејд едир[2].

Е. М. Әлибәјзадәнин сәсинә сәс верән әдәбијјат мүәллими К. Кәримов (Имишли рајону) «Јүксәк нитг мәдәнијјәтинә јијәләнмәк күнүн мүһүм тәләбидир» адлы мәгаләсиндә үслубијјатын мәктәбләримиздә тәдрисини тәләб едән тәклифә тәрәфдар чыхыр вә бунун зәрурилијини чохлу мисал вә дәлилләрлә сүбут етмәјә чалышыр[1].

¹ «Азәрбајчан мәктәби», № 12, сәһ. 12, 16—17, 1964.
² Бах: Јенә орада, № 4, сәһ. 43, 1964.

Азәрбајчан дили тәдрисинин кејфијјәтини јахшылашдырмаг үчүн бир сыра башга журнал мәгаләләринин дә дәрч едилдијини вә бунларда хејли фајдалы тәклифләр ирәли сүрүлдүјүнү гејд етмәлијик. Мәсәлә о гәдәр мүһүм вә актуалдыр ки, «Азәрбајчан мүәллими» гәзети дә бу барәдә сон заманлар музакирә тәшкил етмишдир. «Јүксәк савад вә зәнкин нитг мәдәнијјәти угрунда»[2] башлыглы мәгаләсиндә проф. А. С. Абдуллајев (В. И. Ленин адына АПИ) орта мәктәб мә'зунларынын нитг мәдәнијјәти вә савадындакы чох бөјүк кәсирләри көстәрмәклә, бунун бир сыра сәбәбләри олдуғуна ишарә едир вә бу сәбәбләрдән икисини әсас тутур: грамматика дәрсләринин мәктәбләримиздә јарытмаз тәдриси вә үслубијјат тәдрисинә әсла јер верилмәмәсини гејд едир; икинчи тәрәфдән Азәрбајчан дилинин һазырки орфографијасында бурахылмыш нөгсанлардан бир чох мисаллар кәтирәрәк мүәллиф јазыр ки, савадын мәктәбләрдә ашағы сәвијјәдә олмасынын «бир сәбәби дә һазырки орфографијамызда олан вә шакирдләри һәр дәфә чыхылмаз вәзијјәтә салан бә'зи сөзләрин јазылышындакы долашыглыгларла әлагәдардыр»[3].

Проф. А. Абдуллајевин мәгаләси мүнасибәти илә «Азәрбајчан мүәллими» гәзети сәһифәләриндә бир сыра мәгаләләр дәрч едилмишдир. Бу мәгаләләрин мүәллифләри —алим вә мүәллимләр, ана дили вә әдәбијјат тәдрисиндә олан нөгсанлары һәрә бир шәкилдә гејд едир вә кәсирләри арадан галдырмаг үчүн өз тәклифләрини ирәли сүрүрләр. Мәсәлән, досент Ч. Әһмәдов (ЕТИН) «Шакирдләрин тәфәккүрүнү вә нитгини инкишаф етдирмәли» башлыглы мәгаләсиндә проф. Абдуллајевин рә'ји илә разылашыр вә әлавә олараг көстәрир ки, савад сәвијјәсинин мәктәблиләрдә ашағы олмасынын сәбәбини дил дәрсләринин чох заман формадан мәзмуна доғру јөнәлдилмәсиндә ахтармалыјыг. Ч. Әһмәдов дил дәрсләрини формадан мәзмуна доғру јө-

¹ Јенә орада, № 9, сәһ. 71, 1964.
² Бах: «Азәрбајчан мүәллими», 1 октјабр 1964.
³ Јенә орада.

нәлдән мүәллим вә методистләри тәнгид едир, апардығы експериментин нәтичәләринә, хүсусән марксизм нәзәријјәсинә истинадән јазыр ки: «Ана дили дәрсләрини формализмдән гуртармаг, шакирдләрин тәфәккүрүнү вә нитгини истәнилән шәкилдә инкишаф етдирмәк үчүн ифадә едиләчәк фикри мәнимсәтмәјә, бунун өзүнәмүвафиг форма илә ифадәсинә ејни дәрәчәдә диггәт јетирмәк, шакирдин фәалијјәтини мәзмунундан формаја доғру јөнәлтмәк лазымдыр».[1]

Ч. Әһмәдовун фикринин дүзлүјүнә шүбһә јохдур. Лакин онун дедикләрини ифадә нөгтеји-нәзәриндән бир гәдәр садәләшдирәчәк олсаг, белә баша дүшмәлијик: дил дәрсләринин мәктәбләримиздә бөјүк нөгсанларындан бири ондан ибарәтдир ки, биз шакирдләри чанлы дил үзәриндә кифајәт дәрәчәдә ишләтмәдән онлары дилин гајда-ганунлары үзәриндә чалышдырырыг, даһа садә дејәчәк олсаг, нитг үчүн лазыми сөз еһтијатына малик олмадан, сөзләрин нитгдә нә чүр дәјишмәсиндән данышырыг, дил дәрсиндә дилин өзүнү өјрәтмәкдән даһа чох дилин гајдаларыны өјрәдирик.

Дил-әдәбијјат мүәллимләриндән Ә. Нағыјева вә Г. Һүсејнов (Бакы шәһәри, 117 нөмрәли мәктәб) «Чалышмалара кениш јер верилмәлидир»[2] адлы мәгаләләриндә әсас нөгсанын дил үзрә дәрс китабларынын гүсурлу олмасында көрүр, V—VIII синифләрин програм вә дәрс китабларынын тәкмилләшдирилмәсини тәклиф едирләр. Биз бурада ана дилинин тәдриси илә әлагәдар олан бүтүн мәгаләләри көстәрмәк фикриндә дејилик. Мүзакирә мәгсәди илә дәрч едилән бу мәгаләләри јада салмагла ону гејд етмәк истәјирик ки, «Азәрбајчан мәктәби» журналы вә «Азәрбајчан мүәллими» гәзетинин бу тәшәббүсү анчаг разылыг һисси илә гаршылана биләр. Мүзакирә көстәрир ки, ана дили вә әдәбијјат тәдрисиндә олан бөјүк нөгсанлар мүәллим вә алимләримизи чох нараһат едир, онлар өз гијмәтли тәклифләри илә мәсәләнин дүзкүн һәллинә чалышырлар. Бурада тәәссүф едиләчәк чәһәт ондан ибарәтдир ки, мүзакирә дар чәрчивәдә кетмәсә дә, ана дили вә әдәбијјат тәдрисинин бир сыра дикәр мүһүм вә һәлледичи мәсәләләринә тохунмур, бә'зиләринә тохунса да «нә етмәк лазымдыр» суалына чаваб вермир. Мәсәлән, мүзакирәләрдә нә ибтидаи синифләрин ана дили програм вә дәрсликләринә тохунулур, нә дә орта мәктәбләрин јухары синифләриндә әдәбијјат тәдрисинин мәсәләләри јада салыныр. Белә чыхыр ки, бу мәсәләләри биз чохдан һәлл етмишик. Һалбуки бурада да чиддијјәтлә көтүр-гој едиләчәк мәсәләләримиз аз дејилдир. Һәмин мәсәләләри дә һәлл етмәдән бу саһәдә мәгсәдә там наил олмаг мүмкүн дејилдир. Ана дили вә әдәбијјат тәдрисини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаг бир чох мәсәләләрлә әлагәдардыр. Бир мәгаләдә онларын һамысыны әһатә етмәк вә лазыми сәвијјәдә ишыгландырмаг, шүбһәсиз, мүмкүн олмадығындан, бурада үмуми педагогика нөгтеји-нәзәриндән һәмин фәнләрин тәдриси илә сых әлагәдар олан бир нечә мәсәлә әтрафында дајаначағыг.

[1] «Азәрбајчан мүәллими», 4 октјабр 1964.

[2] «Азәрбајчан мүәллими», 5 нојабр 1964.

III

Азәрбајчан дили вә әдәбијјат үзрә програм вә дәрс китабларыны тәкмилләшдирмәк һаггында. Бу фәнләр үзрә програм тәртиб етмәк вә дәрс китаблары јазыб јаратмаг вачиб олдуғу кими, һәм дә мүрәккәб мәсәләдир. Шүбһәсиз, бу ишдә дә республикамызда гијмәтли тәчрүбә топланмышдыр. Бу тәчрүбәјә, һәмчинин рус мәктәбләринин, гардаш мүттәфиг республика мәктәбләринин әлагәдар мүсбәт тәчрүбәсинә истинад едәрәк назирлијин тәдрис-методика шө'бәси вә «Маариф» нәшријјаты Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты үзрә 29 адда орижинал дәрс китабы јаздырыб јүз минләрлә нүсхә тиражла бурахмышлар. Мәктәбләримиздә истифадә едилмәкдә олан һәмин дәрс китаблары 5 ил бундан әввәлки китаблара нисбәтән елми чәһәтдән даһа мәзмунлу, идејача даһа саф, методик чәһәтдән даһа дүзкүн гурулмуш, харичи көрүнүшү вә тәртибаты е'тибары илә даһа јарашыглыдыр. Бүтүн бунларла бәрабәр Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси үзрә дәрс китаблары нәшри проблемини һәлл едилмиш һесаб етмәјә дә әсасымыз јохдур. Е'тираф етмәк лазымдыр ки, ана дили вә әдәбијјат тәдриси саһәсиндәки чидди гүсурларын бир сәбәбини дә дәрс китабларынын тәкмилләшдирилмәјә мөһтач олмасында ахтармалыјыг. Орта мәктәбләрдә тә'лим мүддәтинин 11 илдән 10 илә кечирилмәси илә әлагәдар олараг тә'лим материалынын синифләр арасында јенидән бөлүшдүрүлмәси зәрурәти јаранмыш вә үмумијјәтлә програм вә дәрс китабларыны елмин мүасир тәләбләри сәвијјәсинә ујғун бир шәкилдә тәртиб етмәк вачиб мәсәлә кими гаршыја гојулмушдур. Гаршыдакы 5—6 ил әрзиндә биз бу мүһүм вә чох мүрәккәб вәзифәнин һәллини баша чатдырмалы, мәктәбләримизи даһа мүкәммәл програм вә дәрсликләрлә тә'мин етмәлијик. Мәһз она көрә дә инди програм вә дәрсликләримизин нә кими чидди гүсурлары олдуғуну, онлары нә чүр арадан галдырмаг лазым кәлдијини ачыг бир сурәтдә мүзакирә етмәлијик.

Биз бурада ана дили вә әдәбијјат програмынын вә дәрсликләринин тәртиби принсипләрини ишыгландырмағы гаршымызда вәзифә гојмуруг. Бу, әлагәдар мүтәхәссисләрин ишидир. Биз анчаг програм вә дәрсликләрдә бурахылан вә принсипиал характер дашыјан гүсурлар вә бу гүсурлары арадан галдырмаг тәдбирләри үзәриндә дајаначағыг.

I—IX синифләрин ана дили үзрә програм вә дәрсликләрдән башлајаг. Бурада исә тәбиидир ки, әввәлчә I синфин «Әлифба»[1] вә «Ана дили»[2] дәрсликләриндән сөһбәт ачмаг лазым кәләчәкдир.

Шакирдин охумаға башладығы бу илк дәрсликләрин нә дәрәчәдә әһәмијјәти олдуғуну демәк олар ки, билмәјән јохдур. Бу илк дәрсликләрдә дәрч едилән һәр бир сөзүн вә шәклин, мүбалиғәсиз демәк олар ки, шакирдә мүәјјән тә'сири вардыр. Шакирдин мөһкәм оху вә јазы вәрдишләри илә силаһландырылмасы мүәјјән мә'нада һәмин дәрсликләрин кејфијјәтиндән асылыдыр. Чүнки мәһз бу дәрсликләр савадын тәмәлини гојур. Мәһз она көрә дә «Әлифба» вә әлифбадан сонракы «Ана дили» китабларынын тәртибинә биз ајрыча гајғы илә јанашмалыјыг.

Тәәссүфлә демәлијик ки, I синфин бу мүһүм дәрсликләри сон илләрдә хејли јахшылашдырылмышса да, истәнилән сәвијјәјә галдырыла билмәмишдир. Она көрә дә мүәллифләр бу китабларын үзәриндә даһа чиддијјәтлә ишләјиб онлары мүасир дөврүн вә елмин тәләбләри сәвијјәсинә галдырмалыдырлар. Бунларын нөгсанлары нәдир? «Әлифба» вә «Ана дили»нин ән бөјүк гүсуруну биз онларын тә'лим материалы илә һәддән артыг јүкләнмиш олмасында, верилән тә'лим материалынын исә чох заман сонук олмасында, шакирд гәлбинә тә'сир едәчәк шәкилдә олмамасында көрүрүк. Һәлә 1930-чу илдә «Бизә нә кими дәрслик лазымдыр» мөвзусунда етдији мә'рузәдә Н. К. Крупскаја һаглы олараг дејирди: «Дәрсликдә лүзумсуз вә артыг сөзләрә јер вермәк олмаз. Әлифба китабларымызда чох заман: «Пахом пахал, маша шила» кими чүмләләрә јер верилир. Бунлара еһтијач вармы? Бүтүн бунлар артыгдыр, белә чүмләләр шакирдләрдә фикир ојатмыр. Китабларда елә һекајәләр дәрч едилир ки, онлары шакирд охујур вә онунла иш битир, шакирдин хатириндә һеч бир шеј галмыр».[1] Әкәр биз бу һаглы педагожи тәләби «Әлифба» вә «Ана дили» дәрсликләриндә јеринә јетирмиш олсајдыг, шүбһәсиз, бу китаблар индики вәзијјәтинә нисбәтән даһа јахшы көрүнәрди.

Мәкәр «Әлифба» дәрслијинин «Ана алма алыр» типли чүмләләрлә долу олмасы јухарыда гејд едилән нөгсанын һәлә инди дә тәкрар едилмәсини көстәрмирми? Мә'на вә мәзмун е'тибары илә шакирдә тә'сир едә билмәјән чүмлә вә сөзләрлә «Әлифба»нын долдурулмасыны вә белә мәтн һесабына онун һәчминин шиширдилмәсини биз һеч дә јахшы кејфијјәт һесаб едә билмәрик. Шакирдин өз мә'нави һәјатында из бураха билмәјән мәтни охумасы һеч бир заман савад тә'лиминин кејфијјәтли бир сурәтдә баша чатдыра билмәз. «Әлифба»да дәрч едилән бир сыра һекајәләр буна чанлы мисалдыр. Мәсәлән, мүәллифләрин өзләри тәрәфиндән тәртиб едилән вә шакирдин руһуна һеч бир гида верә билмәјән «Көрпү» (сәһ. 68), «Дәниз» (сәһ. 89), «Чинкизин арзулары» (сәһ. 71), «Гарғыдалы» (сәһ. 78), «Шәһәр» (сәһ. 14) вә с. кими һекајәләри охутдугда шакирдә тә'сир көстәрмәк олармы? Белә мәтн шакирди өзүнә чәлб едә билмәз. Әкәр јахшысыны тапмаг мүмкүн дејилдирсә, һеч онлары «Әлифба»да вермәјин дә мә'насы јохдур. Биз бурада башга бир чәһәти дә гејд етмәјә билмәрик. Н. К. Крупскаја һәлә о заман «Әлифба» дәрслији јазанлары кәскин тәнгид едир вә дејирди ки, бу илк китаба јени сөзләри салмаг лазым дејилдир. Чүнки јеничә савад өјрәнән ушағы чәтин сөзләри охумаға вә јазмаға вадар етмәјин мә'насы јохдур. Бу јени сөзләр вә мәфһумлар һаггында биринчи синфин ша-

[1] Ј. Зејналов, Ј. Кәримов, З. Садыгова, «Әлифба», Бакы, 1963.

[2] М. Һәмзәјев, Ш. Әлизадә, С. Микајылова, «Ана дили», Бакы, 1964.

[1] Н. К. Крупскаја, Педагожи әсәрләри, 3-чү чилд, сәһ. 411, 1959.

кирдләри илә сөһбәт апармаг олар вә лазымдыр, лакин онлары «Әлифба»ја дахил етмәјә еһтијач јохдур. Тәәссүфлә демәлијик ки, бу хәта да бизим «Әлифба» дәрслијиндә көк салмышдыр. Мәсәлән, «Космонавтлар» (сәһ. 92), «Тәјјарә» (сәһ. 75), «Сүлһ угрунда» (сәһ. 91), «Данышыр Бакы» кими мәфһумлары биринчи синфин дәрслијинә салмасаг, бунлар һаггында әкәр лазымдырса шакирдләрлә сөһбәт едилсә мәкәр бөјүк хәта баш верәр? Белә мәтнин механики сурәтдә охунушу һеч дә әлифба тә'лиминин кејфијјәтини јахшылашдыра билмәз. Биринчи синфин «Ана дили» дәрслији, тә'лим материалы илә јүкләнмиш олмасы вә тә'лим материалынын бәдии чәһәтдән сөнүк олмасы чәһәтчә даһа чох гејри-гәнаәтбәхш вәзијјәтдәдир. Азәрбајчан мәктәбләринин биринчи синфи үчүн тәртиб едилмиш «Ана дили» дәрслији рус мәктәбләринин биринчи синфи үчүн нәшр едилмиш «Роднаја реч»[1] китабына бәнзәдилмишдир. «Ана дили»нин тәртибат планы «Роднаја реч» китабынын планындан әхз едилмишдир. Бурада тә'лим материалы шакирдә јахын олан «Мәктәб», «Аилә», «Гыш» кими мөвзулар үзрә бирләшдирилмиш вә бу да педагожи тәләб нөгтеји-нәзәриндән һеч бир шүбһә доғурмур. Әслиндә бу «план» јени дејил. К. Д. Ушинскинин «Родноје слово» адлы оху китабындан көтүрүлмүш «план»дыр. Һәлә 1907-чи илдә Бакы шәһәриндә Азәрбајчанын о заманкы мәшһур педагоглары М. Маһмудбәјов, С. С. Ахундов вә башгалары тәрәфиндән бу «план»дан јарадычылыгла истифадә олунмушду вә нәтичәдә дәрс китабларымызын инкишафы тарихиндә чох мәшһур олан «Икинчи ил» китабы јарадылмышды ки, Азәрбајчан дилинин тәдрисиндә һәмин китаб мүстәсна рол ојнамышдыр. Бу факты јада салмагда мәгсәдимиз һәмин «план»ын тарихән сынагдан чыхдығыны көстәрмәкдән ибарәтдир. Бурада исә мәсәлә «Ана дили»нин тәртибат планында дејил, онун һәддән артыг јүкләнмиш олмасындадыр. Тәкчә ону демәк кифајәтдир ки, 93 сәһифәдән ибарәт олан «Ана дили» дәрслијиндә 108 параграф вардыр. Бу исә о демәкдир ки, шакирдләрә күндә бир параграф, бә'зән даһа чох дәрс верилмәлидир. Охудуглары материалын үзәриндә шакирдләр лазымынча чалыша билмәдикләриндән илин сонунда онлар китабын әввәлиндәки мәтни охумагда чәтинлик чәкирләр, савад тә'лимини мөһкәм билмәдән икинчи синфә көчүрүлүрләр. Шүбһәсиздир ки, белә вәзијјәт сонракы синифләрдә мәнфи нәтичәләр верәчәк вә һәгигәтән дә верир. Бурадан чыхарылан нәтичә «Әлифба» вә «Ана дили» дәрсликләрини артыг, бәдии чәһәтдән зәиф, шакирдләрин гәлбинә нүфуз едә билмәјән, сөнүк материаллардан тәмизләмәкдән ибарәтдир. Инкаредилмәз педагожи бир һәгигәтдир ки, мөһкәм вә рәван оху вәрдишини һеч дә чохлу мүхтәлиф мәтни сәтһи вә аз охумагла дејил, верилән мәтнләри дөнә-дөнә охумагла, мәтн һаггында сөһбәтләр апармагла, ону нағыл етмәклә, ше'р парчаларыны мөһкәм әзбәр өјрәнмәклә әлдә етмәк олар. Буна исә һәмин китабларла дәрс дејән мүәллимин аз вахты галыр. Мәһз бу вәзијјәт бизи вадар едир ки, мәктәбләримиздә савад тә'лиминин, јә'ни биринчи синифдә ана дили тә'лиминин сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн чидди тәдбирләр көрәк вә биринчи нөвбәдә «Әлифба» вә «Ана дили» китабларыны күнүн мүасир тәләбләринә чаваб верәчәк дәрәчәдә тәкмилләшдирәк.

II—IV синифләрин ана дили програмы вә дәрсликләри һаггында бир гәдәр әтрафлы данышмаг лазым кәлир. Рус мәктәбләринин тәчрүбәли мүәллимләриндән бири—Р. Волдина «Биринчи синифләрә кетмәк әрәфәсиндә» башлыглы мәгаләсиндә I—IV синифләрдә шакирдләрин рәван оху вәрдишләри илә силаһландырылмасына аз фикир верилдијиндән шикајәтләнәрәк јазыр: «Мән бешинчи синифдә рус дили вә әдәбијјатыны тәдрис едирәм. Анчаг демәлијәм ки, бу синифдә мәним чәкдијим ән бөјүк чәтинлик бир чох ушагларын, бә'зән исә синфин јарысынын һәлә дә гираәтинин пис олмасыдыр. Бәли, онлар ибтидаи мәктәбдә дөрд ил охумушлар, лакин оху техникасы јенә дә онлардан өтрү бир манеә олараг галыр».[1] Кәлин биз дә ачыг данышаг. I—IV синифләрә верилән бу характеристика мәкәр Азәрбајчан мәктәбләринин чохуна олмаса да, бөјүк бир гисминә хас дејилми? IV синифләри битирән шакирдләрин мүһүм бир гисми дүзкүн вә сүр'әтли оху техникасына һәлә мөһкәм јијәләнмиш олмур. Бу гусурун сәбәбләри

[1] Бах: Е. Е. Салавјова, Л. А. Карпинскаја, Н. Н. Шепетова, «Родная речь», 1964, Москва.

[1] «Известија» гәзети, 15 нојабр 1964.

чох ола биләр, лакин шүбһәсиздир ки, һәмин сәбәбләрин мүһүмләриндән бирини I—IV синифләрин ана дили програмында вә дәрсликләриндә ахтармаг лазымдыр.

I—IV синифләрин ана дили програмынын ән бөјүк гусуруну исә биз, мүхтәлиф тә'лим мәшғәләләри арасында вахтын дүзкүн вә сәмәрәли бөлүнмәмәсиндә көрүрүк. Вахтын бөлкүсүнә аид ашағыдакы чәдвәлдә[1] буну ачыг көрмәк олар:

№№	Ана дилинин саһәләри	I синиф		II синиф	III синиф	IV синиф
		Илин I јарысы	Илин II јарысы			
1	Савад тә'лими	12	—	—	—	—
2	Гираәт вә нитг инкишафы	—	6	4	5	4
3	Грамматика, јазы гајдалары вә нитг инкишафы	—	5	3	3	4
4	Һүснхәт	—	1	1	1	—
	Чәми	12	12	8	9	8

[1] Бах: Сәккизиллик мәктәб програмлары, I—IV синифләр үчүн, Бакы, 1964, сәһ. 4.

Әввәлән, һүснхәт дәрсләринин ајрыча верилмәсини һеч дә мәгсәдәујғун һесаб етмәк олмаз. Мәктәб ишләри тәчрүбәсиндә һүснхәт мәшғәләләри јазы дәрсләри илә бирләшдирилир. Башга чүр дә ола билмәз. Чүнки һүснхәт үзрә мүәллимин көстәришләри вә тәләбләри савад тә'лиминин биринчи күнүндән башламыш VIII синфәдәк бүтүн јазы дәрсләриндә өзүнә јер тутмалыдыр. Бурада әсил мәсәлә бунда дејил, вахтын ана дилинин саһәләри арасында дүз бөлүнмәмәсиндәдир. Чәдвәлдән көрүндүјү кими гираәтә һәфтәдә 4—5 саат верилдији һалда, грамматикаја 3—4 саат ајрылыр ки, буну һеч дә дүзкүн һесаб етмәк олмаз. Белә бөлкүнүн нәтичәсиндә ана дили програмы грамматика үзрә тә'лим материалы илә һәддән артыг јүкләнмиш, ибтидаи синифләрдә грамматикадан шакирдләрә үмуми анлајыш әвәзинә, демәк олар ки, систематик курс верилир. Белә ки, шакирдләр грамматикаја икинчи синифдән башламагла III—IV синифләрдә ики дәфә грамматика курсуну мүхтәсәр һәчмдә кечирләр. Мәсәлән, III синифдә сөз вә онун тәркибинә 16 саат, исмә 15 саат, сифәтә 5 саат, әвәзлијә 3 саат, фе'лә 15 саат, чүмләјә 12 саат вахт ајрылыр. IV синифдә бу даһа кениш тәкрар едилир.

Ибтидаи синифләрдә ана дили тәдрисинин башлыча вәзифәси шакирдләри шүурлу, дүзкүн оху вә јазы вәрдишләри илә силаһландырмаг олдуғундан, шүбһәсиз, онлары чанлы дилин үзәриндә даһа чох ишләтмәк, гираәт үзәриндә даһа чох чалышмаларына, шифаһи суал-чаваба, охунан мәтни нағыл етмәјә, ше'р парчаларыны әзбәр сөјләмәјә вә с. чох јер вермәк әвәзинә, әсас диггәт грамматиканын өјрәнилмәсинә, даһа доғрусу, тә'рифләрин әзбәрләнмәсинә верилир. Нөгсанларымызын бөјүк бир сәбәбини мәһз бурада ахтармалыјыг. Програмын бу бөјүк нөгсаны һәм дә онунла нәтичәләнир ки, јазы дәрсләринә олдугча аз вахт галыр, јазы дәрсләри грамматика мәшғәләләри ичәрисиндә «әријир, итир», бу исә шакирдләрдә мөһкәм јазы вәрдиши јаратмаг имканыны азалдыр, маһдудлашдырыр. Нөгсан тәкчә бунларда дејил, һәм дә онда өзүнү көстәрир ки, ана дили тәдриси ваһид бир просес олмаг әвәзинә, гираәт вә нитг инкишафы—грамматика, јазы гајдалары вә нитг инкишафы дејә бир-бириндән тәчрид едилмиш ики чүр мәшғәләјә ајрылыр. Нәтичәдә грамматика дәрсләриндә алдығы мә'луматы шакирд, гираәт дәрсләри илә бағлаја билмир, формализм исә елә бурадан көк салмаға башлајыр.

Програмда гираәт вә грамматика материаллары ајрыча верилир ки, бу да ана дили үзрә билијин һәчмини мүәјјәнләшдирмәк үчүн зәруридир. Лакин материалын програмда бу чүр верилмәси гираәт вә грамматика дәрсләринин ибтидаи синифләрдә бир-бириндән тәчрид едилмәси-

ни әсла шәртләндирмир. Иш о јерә кәлиб чыхыр ки, ибтидаи синифләрин һәр бири үчүн ана дилиндән ики мүхтәлиф дәрслик нәшр едирик. Онлардан бири «Ана дили»[1], икинчиси исә «Азәрбајчан дили»[2] адланыр.

Белә ки, «Ана дили» дәрсликләриндә гираәт материаллары, «Азәрбајчан дили» дәрсликләриндә исә грамматика материаллары верилир. Фикримизчә, буна әсла еһтијач јохдур вә бу, һеч бир педагожи әсаслара истинад етмир. «Азәрбајчан дили» дәрсликләринин һәр үчү, демәк олар ки, ејни планла тәртиб едилмишдир. Һәр параграфда әввәлчә әлагәли мәтн—һекајә вә ја ше'р парчасы, сонра тапшырыглар вә грамматик анлајышлар верилир. Әкәр дәрслијин бу чүр тәртиб едилмәси мәгсәдәујғундурса, нә үчүн «Ана дили» дәрсликләрини бу чүр тәртиб етмәјәк? Бу ки, педагожи чәһәтдән даһа чох мәнфәәтли оларды: вахта гәнаәт едиләрди, шакирдләрин оху вә јазы материалы үзәриндә даһа чох ишләмәк имканы артарды, онлар грамматика вә јазы гајдаларыны даһа јахшы өјрәндикләри гираәт материалы үзәриндә кечәрдиләр. Бу мүлаһизәләрдән: «Ибтидаи синифләр үчүн ана дилиндән ики паралел дәрс китабы әвәзинә бир дәрс китабы тәртиб етмәк мәгсәдә даһа чох ујғун олмазмы?»—суалы доғур. Биз буна мүсбәт чаваб вермәк фикриндәјик, бу шәртлә ки, һәмин ваһид дәрсликдә ана дилинин мүхтәлиф саһәләри үчүн лазым олан тә'лим материалы шакирдин јаш хүсусијјәтләри вә ана дили тәдрисинин вәзифәләри нөгтеји-нәзәриндән даһа дүзкүн мүәјјәнләшдирилмиш олсун. Ана дили үзрә бу ики паралел дәрслијин бирләшдирилмәси һәм дә бизә «Ана дили» дәрслијинә гираәт үчүн даһа кејфијјәтли, бәдии, мәзмун вә дил чәһәтдән даһа јахшы материал дахил етмәјә, «Ана дили» китабларында олан сөнүк, мәзмунсуз, шакирдләри һәддән артыг јүкләјән материаллардан јаха гуртармаға имкан верәрди. Индики «Ана дили» дәрсликләринин (хүсусән III синиф үчүн) ән бөјүк нөгсанларындан бирини дә биз мәһз бунда, тә'лим материалы илә һәддән артыг јүкләнмиш олмасында көрүрүк. Иш о јерә кәлиб чатыр ки, програмда верилдији үчүн мүәллим «Ана дили» дәрсликләриндәки параграфларын һамысыны шакирдләрә охутмаг мәчбуријјәтиндә галыр, әслиндә исә охутмаг дејил, бу параграфларын чохуну шакирдләрә «көстәрмәклә» кифајәтләнир; белә бир һал исә һеч дә јахшы нәтичәјә кәтириб чыхара билмәз. Мәсәлә тәкчә бу китаблары бирләшдирмәкдә дејил, һәм дә ана дили програмыны әсаслы сурәтдә јенидән тәртиб етмәкдәдир.

Биз бу рә'јә кәлирик ки, ибтидаи синифләрдә әсас диггәти оху, јазы вә шифаһи дил чалышмалары үзәриндә мәркәзләшдирмәлијик, грамматикадан анчаг үмуми анлајышлар гираәтлә әлагәдар олараг III синфәдәк верилмәлидир, чүнки јахын кәләчәкдә кечәчәјимиз јени тәдрис планларында грамматиканын систематик курсуна IV синифдән башламаг нәзәрдә тутулур. Биз истәрдик ки, бүтүн бу тәклифләр һаггында мүәллим вә мүәллифләримиз, алим вә нәшријјат ишчиләримиз өз фикирләрини сөјләсинләр.

IV

V—VIII синифләрин ана дили вә әдәбијјат програмлары вә дәрсликләринә кечәк. Е'тираф етмәлијик ки, бу програм вә дәрс китабларынын да әсаслы сурәтдә јенидән тәртиб едилмәсинә еһтијач вардыр. Сон заманларда педагожи мәтбуатда кедән мүзакирәләрин әсас һәдәфи елә бунлардыр. Буну исә тәсадүфи һесаб етмәк олмаз, чүнки V—VIII синифләрдә ана дилинин тәдриси дә демәк олар ки, гејри-гәнаәтбәхш вәзијјәтдәдир.

РСФСР Педагожи Елмләр Академијасынын һәгиги үзву А. М. Арсенјев јолдаш «Сәккизиллик мәктәбләрдә тәһсилин мәзмуну һаггында» башлыглы мәгаләсиндә рус дили үзрә програмдан данышараг гејд едир ки, бу програм тәдричән грамматиканын формал тә'лиминдән имтина етдијини вә шакирдләрин нитгини инкишаф етдирмәји мәркәзи мәсәлә кими гојдуғуну иддиа едирсә дә әслиндә көһнә вәзијјәти мүдафиә етмәкдир. Нәтичәдә «Күја шакирдләрин шифаһи вә јазылы нитгинә тәтбиг етмәк мәгсәди илә тә'риф вә гајдаларын әзбәрләнмәсинә сәрф едилән чохлу мә'насыз чалышмалар рус дилини өјрәнмәјә верилән вахтын чохуну тутмушдур».[1]

[1] Ә. Гарабағлы, Ш. Ағајев, Н. Абдуллајев, «Ана дили», II синиф үчүн; Ј. Ширван, Н. Казымов, А. Гулијев, Ч. Чәбрајылбәјли, «Ана дили» III синиф үчүн, Бакы, 1964; М. Рзагулузадә, Ч. Әһмәдов, «Ана дили», IV синиф үчүн, Бакы, 1964.

[2] Ә. М. Гафарлы, «Азәрбајчан дили», II синиф үчүн, 1964; Р. Рустәмов, «Азәрбајчан дили, III синиф үчүн, Бакы, 1964; Ә. Әфәндијев, «Азәрбајчан дили», IV. синиф үчүн, Бакы, 1964.

[1] «Советскаја педагокика», № 5, сәһ. 53. 1964.

Бу нөгтеји-нәзәрдән Азәрбајчан дилинин V—VIII синифләр үзрә програмыны вә грамматика китабларыны көздән кечирәк.

Профессор А. С. Абдуллајев һәлә 1963-чү илдә јазырды ки, «һазырда мәктәбләримиздә грамматика вә орфографија тә'лиминә верилмиш чохлу дәрс сааты, програм вә дәрсликләрдәки материалларын ағырлығы нитг мәдәнијјәтинә өлдүрүчү зәрбә вурур. Шакирд чох заман тамамилә мә'насыз вә лазымсыз олан јүзләрлә гајданы әзбәрләмәјә мәчбур олур. Јахуд програм вә дәрсликләрдә фонетика, морфолокија, синтаксисә аид елә јерләр вардыр ки, бунлар шакирдин билик сәвијјәси үчүн ағырдыр, һәм дә онларын кәләчәк һәјатында бу бәһсләрин о гәдәр дә практик әһәмијјәти јохдур».[1]

Демәлијик ки, профессор А. Абдуллајев Азәрбајчан дилинин тәдрисинә аид бу фикрини бир сыра башга мәгаләләриндә дә дөнә-дөнә јазмышдыр.

Јухарыда адыны чәкдијимиз Е. М. Әлибәјзадә јолдаш сәккизиллик мәктәбләрин ана дили програмыны һаглы олараг тәнгид едир вә јазыр ки: «Бу програмларда саатларын чоху грамматик категоријаларын кечилмәсинә, грамматиканын ганунларыны өјрәнмәјә вә с. ајрылмышдыр. Бунунла да грамматиканын ганунлары чанлы дилин өјрәнилмәси вәзифәсини арха плана чәкмишдир. Мәсәлән, VII вә VIII синифләр үчүн нәзәрдә тутулмуш саатларын тәхминән јарысы садә вә мүрәккәб чүмләләрә, галаны да V—VIII синифләрдә кечиләнләрин—јенә дә әсасән нитг һиссәләри вә грамматик гајдаларын тәкрарына верилир... Беләликлә, сәккизиллик вә орта мәктәбләрдә ана дилинин тәдриси әсасән грамматиканын ганунларыны формал шәкилдә өјрәнмәклә (бә'зән исә механики әзбәрләмәклә) баша чатмыш олур»[2] Е. М. Әлибәјзадә ана дилинин тәдрисиндә әмәлә кәлмиш бу вәзијјәтдән чыхмаг үчүн јухарыда дејилдији кими бир сыра тәклифләр ирәли сүрүр. О, мәктәбләримиздә грамматик ганунларын формал өјрәнилмәсинә үстүнлүк верилмәсини дилчилик елминин нөгсанлары илә изаһ едәрәк јазыр ки, Азәрбајчан дилинин тәдрисини V—VIII синифләрдә јахшылашдырмаг үчүн «Азәрбајчан дилинин грамматикасы» дәрслијинин ора-бурасыны дәјишдириб тәкрар-тәкрар һәр ил нәшр етмәклә иш битмир. Бу мәгсәдлә әсаслы тәдбирләр көрмәк лазымдыр. Бу тәдбирләр чүмләсиндән о, «програмларда чидди дәјишикликләр» етмәји, програмда грамматик тәһлиллә бәрабәр бәдии тәһлилә дә вахт ајырмагы, үслубијјата јер верилмәсини лазым билир.

Алимләримизин V—VIII синифләрин грамматика дәрсликләри һаггында ирәли сүрдүкләри бу чүр фикирләри бир сыра мәктәб мүәллимләри дә өз мәгаләләриндә мүдафиә едир, сәккизиллик мәктәбләримизин ана дили програмы вә грамматика дәрсликләрини јенидән тәртиб етмәк зәруријјәтиндән данышырлар. Бүтүн бунлар көстәрир ки, јухарыда адыны чәкдијимиз А. М. Арсенјев јолдашын грамматика тәдрисиндә рус мәктәбләри һаггында чыхардығы нәтичә ејнән бизим мәктәбләрә дә аиддир. Бизим мәктәбләрдә дә грамматиканын тәдриси чанлы дилдән мүәјјән мә'нада ајрылмыш формал шәкил алмышдыр. Шакирдләрә Азәрбајчан дили өјрәтмәк әвәзинә, биз анчаг онун ганун вә гајдаларыны әзбәрләдирик, бу исә кәнчләримиздә нә шифаһи, нә дә јазылы нитг мәдәнијјәтинин инкишафыны тә'мин едир. Чыхыш јолу нәдәдир? Шүбһәсиз, чыхыш јолу грамматика дәрсини ләғв етмәкдә дејилдир. Һәр кәсә мә'лумдур ки, дилин грамматик гајда вә ганунларыны мүкәммәл өјрәнмәдән, һеч бир нитг мәдәнијјәтиндән данышмаг олмаз. Әсил мәсәлә бундадыр ки, V—VIII синифләрдә (кәләчәкдә исә IV—VIII синифләрдә) ана дилинин грамматикасыны нә чүр өјрәдәк? Бурасы ајдындыр ки, һәм һазыркы ана дили програмы, һәм грамматика дәрсликләри јенидән тәртиб едилмәлидир. Лакин һансы јени әсаслара вә јени принсипләрә көрә? Гој бу суала бизим мүәллим вә әлагәдар мүтәхәссисләримиз әтрафлы чаваб версинләр. Биз грамматика китаблары мүәллифләринин дә (проф. С. Чәфәровун, академик М. Ширәлијевин, проф. М. Һүсејнзадәнин) бу суала чаваб верәчәкләрини көзләјирик.

V

Јухарыда гејд етдијимиз мәгаләләрдә, јаранмыш вәзијјәтдән чыхыш јолу кими бир нечә әмәли тәклифин дә ирәли сүрүлдүјүнү демишдик. Бу тәклифләрдән икиси хүсусилә диггәти чәлб едир. Онлардан би-

[1] «Азәрбајчан мәктәби» журналына әлавә—«Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси» (Методик мәгаләләр мәчмуәси), II бурахылыш, сәһ. 3, 1963.

[2] «Азәрбајчан мәктәби», № 4, сәһ. 45—46, 1964.

ринчиси ана дили дәрсләриндә үслубијјата кениш јер верилмәси, икинчиси исә IX—X синифләрин тәдрис планларына ана дилини әлавә етмәк тәклифләриндән ибарәтдир. Бу тәклифләр һаггында әввәлчәдән өз мүнасибәтимизи билдирмәк истәрдик. Үслубијјатын ана дили програмында өзүнә көркәмли јер тутмамасынын ишимиздә бөјүк бир кәсир олдуғуну гејд едән мүәллим вә алимләримизлә разылашмамаг олмаз. Әкәр биз јетишдирмәкдә олдуғумуз јени адамларын зәнкин шифаһи вә јазылы нитг мәдәнијјәтинә јијәләнмиш олмасына чалышырыгса, демәли, о заман дил дәрсләриндә үслубијјата кениш јер вермәлијик.

Профессор А. С. Абдуллајев јазыр: «һазыркы мәктәбләримиздә вәзијјәт еләдир ки, грамматика вә орфографија фәнләри һәр шеји инһисара алмыш вә үслубијјата исә аз да олса јер вермәмишдир. Лакин һәјат тәчрүбәси, габагчыл мүәллимләрлә апарылан мүсаһибәләр көстәрир ки, бу нормал олмајан вәзијјәтә сон гојулмалыдыр. Јә'ни бу вахта гәдәр мәктәбләримиздә грамматика тәдрисинә ајрылмыш саатларын мүәјјән һиссәсини, бәлкә дә јарысыны алыб үслубијјата вермәк лазымдыр».[1] Үслубијјатын тәдриси үчүн лазым кәлән вахтын һарадан алынмасы мәсәләсини һәлә бир јана гојаг, онун, јә'ни үслубијјатын дил програмына дахил едилмәси зәруријјәтини ирәли сүрән тәклифә һәлә зидд бир тәклиф билмирик. Демәли, үслубијјатын кечилмәсини педагожи ичтимаијјәтин јекдил тәклифи кими гәбул етмәјә әсасымыз вардыр. Үслубијјатын тәдриси шакирдләрин нитгини бир тәрәфдән сәлисләшдирмәјә, нитгдә идиоматик ифадәләрдән, аталар сөзү, зәрби-мәсәл, һикмәтли сөз вә ифадәләрдән истифадә едә билмәјә көмәк едәчәк, дикәр тәрәфдән исә һәр шакирдин өзүнәмәхсус үслубунун јаранмасына вә инкишафына хидмәт көстәрәчәкдир. Е'тираф етмәлијик ки, мәктәбләримиздә чох заман шакирдин өзүнәмәхсус үслубла данышмасы вә јазмасы мејлини сыхышдырырыг, сәһвләрини дүзәлтмәк әвәзинә, өз үслубумузу бир нөв мәчбурән она гәбул етдирмәјә чалышырыг. Буна да сон гојмаг лазымдыр. Биз чалышмалыјыг ки, шакирд үслубијјатын үмуми гајдаларыны билсин, нитгиндә үслуби хәталара јол вермәсин, лакин о, һәм дә «өз сөзләри», «өз ифадәләри» илә данышмағы бачарсын, нитгини зәнкинләшдирмәјә вә сәлисләшдирмәјә чалышсын, наил олсун. Үслубијјатын нечә тәдриси мәсәләсинә кәлинчә, шүбһәсиз, бу, хүсуси бир мүзакирә мөвзусудур вә мүтәхәссисләримиз бунун да һаггында дүшүнмәлидирләр. Орасыны әввәлчәдән гејд етмәк истәрдик ки, үслубијјатын ајрыча бир фәнн кими кечилмәси тәклифини мәгсәдәмүвафиг һесаб етмәк чәтиндир. О заман јенә дә белә бир горху төрәнәр ки, үслубијјат Азәрбајчан дилинин дикәр саһәләриндән тәчрид олунар. Биз Азәрбајчан дили тәдрисинин ваһид просесини јаратмалыјыг ки, орада гираәт дә, грамматика дәрсләри дә, үслубијјат мәшғәләләри дә, јазы ишләри дә вә с. нәтичә е'тибары илә бир мәгсәдә—јүксәк дил мәдәнијјәтинин јаранмасына вә инкишафына хидмәт етсин. Габагчыл мүәллимләримизин тәчрүбәси буна даир зәнкин материал верир. Онлар һәтта үслубијјата програмларда ајрыча јер верилмәдији һалда, ана дили вә әдәбијјат дәрсләри просесиндә үслубијјата даир мәшғәләләр тәшкил едир, шакирдләрә үслубијјата даир дә мүәјјән һазырлыг вермәјә чалышыр вә буна наил олурлар. Мәсәлән, јухарыда адыны чәкдијимиз мүәллим К. Кәримов үслубијјатын әһәмијјәтини, һәмчинин онун ана дили програмында јер тутмадығыны бир ногсан кими гејд едәрәк јазыр: «Мөвчуд чәтинлијә бахмајараг грамматика вә әдәбијјат тә'лиминин мүвафиг мәрһәләләриндә, јазы тәһлили дәрсләриндә вә әлавә мәшғәләләр заманы мән шакирдләрә үслубијјата даир мүәјјән билик вә мә'лумат верир, онларын јазылы вә шифаһи нитгини үслуби чәһәтдән сәлисләшдирмәјә, зәнкинләшдирмәјә вә тәкмилләшдирмәјә чалышырам».[1]

Мүәллим Ч. Мәммәдов (Газымәммәд шәһәри) «Нитг инкишафы һаггында бә'зи гејдләр» адлы мәгаләсиндә бу мәгсәдлә дил вә әдәбијјат дәрсләринин мөһкәм әлагәли кечилмәсинин зәрури олдуғуну көстәрир. О јазыр: «Тәчрүбә көстәрир ки, дил вә әдәбијјат дәрсләрини әлагәләндирмәдән үслубијјат үзрә иш апармаг о гәдәр дә асан вә сәмәрәли олмур. Бу чәһәти нәзәрә алараг, мән, үслубијјат үчүн ајрыча вахт верилмәсә дә, Азәрбајчан дилиндә мүвафиг мөвзуларын тәдриси заманы үслубијјата даир иш апарырам». Дил вә әдәбијјат дәрсләрини бу нөгтеји-нәзәрдән әлагәләндирмәк тәчрүбәсиндән данышараг, сонра о дејир: «Нитг инкишафы нөгтеји-нәзәриндән дил вә әдәбијјат дәрсләрини әлагәләндирмәјин јоллары мүхтәлифдир. Бу чүр әлагәләндирмәләр тәләб едир ки, һәр ики фәндән мүвафиг мөвзуларын тәдриси ејни вахта дүшсүн. Белә ки, грамматикадан әсас бир мөвзу кечилдикдән сонра онунла әлагәдар олан бәдии әсәр кечилмәлидир...»[1].

Доғрудур, програмын тәртибиндә буну һәр јердә көзләмәк чәтиндир, лакин тә'лим просесиндә дил вә әдәбијјат дәрсләрини әлагәләндирмәк үчүн јоллар ахтарыб тапмаг мүмкүндүр. Бу исә мүәллимин һазырлыг вә педагожи мәһарәтиндән асылыдыр. Мүәллим К. Кәримов вә Ч. Мәммәдовун тәчрүбәси көстәрир ки, бизим һәлә мүзакирә етдијимиз чох вачиб бир мәсәләни габагчыл ана дили вә әдәбијјат мүәллимләри һеч кәсдән «ичазә алмадан» мәһарәтлә һәјата кечирмәјә наил олурлар. Бу мүәллимләрин тәчрүбәси һәм дә ону көстәрир ки, үслубијјаты мәһз ана дилинин башга саһәләри илә, ана дили вә әдәбијјат дәрсләрини мөһкәм әлагәләндирмәк јолу илә кечмәк лазымдыр.

Ана дили фәннинин орта мәктәбин сон синифләриндә давам етдирилмәси тәклифинә кәлинчә, әввәлчәдән демәлијик ки, биз буну мүдафиә етмәјә әсас тапмырыг. Әввәлән, она көрә ки, буна тәдрис планында имкан јохдур. Икинчиси, она көрә ки, биз һәлә I—VIII синифләрдә дикәр фәнләрә нисбәтән даһа чох вахт сәрф едилән ана дили дәрсләринин бүтүн имканларындан истифадә едә билмәмишик. I—VIII синифләр үзрә ана дилинә верилән саатлардан сәмәрәли истифадә едилсә, Азәрбајчан дили тәдриси гаршысында дуран мәгсәдләр мүкәммәл бир сурәтдә јеринә јетирилә биләр. Үчүнчүсү, она көрә ки, орта мәктәбин јухары синифиндә кечирилән әдәбијјат фәнни, әкәр бир тәрәфдән өзүнүн спесифик вәзифәсинә хидмәт едирсә, дикәр тәрәфдән шакирдләрдә дил мәдәнијјәтинин инкишафына, онларда дилин «чилаландырылмамасына» вә с. хидмәт едир вә бу мәгсәдлә истифадә олунмалыдыр. Јухары синифләрдә шакирдләри јенидән дилин грамматик гајда-ганунларыны тәкрарламаға мәчбур етмәкдә биз бир мә'на көрмүрүк.

VI.

Бир нечә сөз дә орта мәктәбин әдәбијјат програмы вә дәрс китаблары һаггында. Бу мәсәләдә дә мүәјјән наилијјәтләримизин олдуғуну гејд етмәклә бәрабәр, демәлијик ки, бурада да көрүләси ишимиз аз дејилдир. Әкәр мәктәб мә'зунларынын бөјүк бир гисми, хүсусән кәнд мәктәбләри үзрә, әдәбијјат, әдәбијјат тарихи вә нәзәријјәси үзрә имтаһанларда чох сәтһи билијә малик олдугларыны көстәрирләрсә, әкәр бир сыра мә'зунларымыз јухарыда дејилдији кими, әдәби әсәрин идејасы илә мәзмунуну, әсәрдәки бир сурәтлә башгасыны, нәзмлә нәсри вә с. гарышдырырса, бурада тәгсири тәкчә мүәллимдә вә онун тәдрис үсулларында дејил, һәм дә програм вә дәрс китабларынын кејфијјәтиндә ахтармалыјыг.

Биз бурада әдәбијјат програмына вә әлагәдар дәрс китабларына рә'ј вермәк фикриндә дејилик. Һәр шејдән әввәл, ону демәк истәјирик ки, әдәбијјат вә әдәбијјат тарихи дәрсләриндә дә мүәјјән мә'нада формализмдән һәлә тамамилә јахамызы гуртара билмәмишик вә бунун да сәбәбләриндән бирини әдәбијјат програмы вә дәрс китабларынын һәлә дөврүн тәләбләриндән хејли кери галмасында ахтармалыјыг.

Орасыны кизләдә билмәрик ки, тәчрүбәли әдәбијјат мүәллимләринин бу програм вә дәрс китаблары һаггында рә'јләри јүксәк дејилдир. Бу күнләрдә Бакы мәктәбләриндә чалышан тәчрүбәли әдәбијјат мүәллимләринин, һәмчинин методист алимләрин назирлијә дә'вәт едилмиш бир групу илә әдәбијјат програмы вә дәрс китаблары һаггында сөһбәт апардыг. Сөһбәт заманы онлар бир сәслә һәмин мөвчуд дәрсликләрлә ишләмәкдә мүәллимләрин чох чәтинликләр чәкдикләрини гејд етдиләр, әдәбијјат дәрсләринин истәнилән гәдәр јүксәк сәвијјәдә гурула билмәмәсинин әсас сәбәбләриндән бирини мәһз програм вә дәрсликләримизин хејли ногсанлы олдуғунда көрдүкләрини мисалларла исбата чалышдылар.

Мәсәлән, Азәрбајчан ЕТПИ-нин елми ишчиси, педагожи елмләр намизәди Мир Аббас Асланов јолдаш өз чыхышында билдирди ки, V—VIII вә IX—XI синифләр үзрә мөвчуд әдәбијјат програмлары әввәлкиләрә нисбәтән мүәјјән үстүнлүкләрә малик олса да, һәлә бизи тә'мин едәчәк вәзијјәтдә дејилдир. IX—XI синифләр үзрә програм вә дәрс китабларынын тә'лим материаллары илә һәддән артыг јүкләнмиш ол-

[1] «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси» мәчмуәси, II бурахылыш, сәһ. 4, 1963.

[1] «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси» мәчмуәси, II бурахылыш, сәһ. 66. 1964.

[1] «Азәрбајчан мүәллими», 25 октјабр 1964.

масындан бәһс едәрәк о, һаглы олараг көстәрди ки, «дәрс китабларындакы ичмаллар әдәбијјат дәрсләриндән даһа чох тарих дәрсләринә хидмәт едир».

190 нөмрәли мәктәбдә чалышан әмәкдар мүәллимләр А. Бәдәлов вә З. Сәмәдов гејд етдиләр ки: «Һөрмәтли мүәллифләримиз дәрслик тәртиб едәркән әсас диггәти онун анчаг елми чәһәтинә верәрәк, педагожи вә методик чәһәтләри унудурлар. Мәһз буна көрә дә әдәбијјатдан елми-тәдгигат әсәри (вә ја али мәктәб үчүн јазылмыш дәрс китаблары — **М. М.**) илә орта мәктәбин дәрс китаблары арасында чох аз фәрг галыр, програм вә дәрсликләрдә әсәрләрин бәдии тәһлилинә верилән јер чох мәһдуд олур. Дәрсликләрдә јазычыларын һәјат вә јарадычылығына даир верилән материаллары програмда көстәрилән 1 — 2 саатда кечмәк мүмкүн олмур.

Гасымбәј Закирин, IX синфин дәрс китабында верилмиш «Тәрлан вә елчи» шe'риндә 89, «Көзләјән кәс...» шe'риндә 63, С. Ә. Ширванинин «Күш гыл» шe'риндә 60-а гәдәр чәтин сөз вә ифадә олдуғу һалда, китабда бунлардан јалныз 5—10-нун мә'насы верилмишдир. Мүәллим бу шe'рләри кечәндә сон дәрәчә ағыр вәзијјәтдә галыр». Мүәллимләр һәмчинин ону да гејд етдиләр ки: «IX синифдә шакирдләр «Мәһәммәд Фүзули» бәһсиндә чох чәтинлик чәкирләр. Шакирдләр Фүзулинин әсәрини дејил, онун (Фүзулинин) һаггында дәрслик мүәллифләринин вердикләри мә'луматла кифајәтләнмәк мәчбуријјәтиндә галырлар».

Азәрбајчан ЕТПИ-нин әмәкдашы, педагожи елмләр намизәди Ә. Әфәндизадә V—VIII синифләрин әдәбијјат програмларына һәср едилмиш чыхышында бу програмын да тә'лим материалы илә һәддән артыг јүкләнмиш олмасыны гејд едәрәк көстәрди ки, јахшы оларды V—VIII синифләрдә әсас е'тибары илә совет јазычыларынын әсәрләри өјрәдилсин, классик әдәбијјат исә чәтин олдуғундан, јухары синифләрә кечирилсин.

132 нөмрәли мәктәбин мүәллими Һөкүмә Рзајева әдәбијјат дәрсләринин V—VIII синифләрдә шакирдләрин шифаһи нитг мәдәнијјәтинин инкишафына вә онларда бәдии зөвг ашыламаға хидмәт етмәси вәзифәсини хатырладараг тәәссүфлә гејд етди: «V синфин дәрслијиндә верилән вә әзбәрләнмәси төвсијә едилән әсәрләрин әксәријјәти бу мәгсәдә хидмәт етмир». О, бу нөгсаны арадан галдырмаг үчүн V—VIII синифләрин әдәбијјат програмыны чидди сурәтдә көздән кечирмәји вә ораја «шакирдләрдә естетик зөвг ојадан әсәрләрин салынмасыны» тә'кидлә мәсләһәт гөрдү. Мүәллимләрдән С. Мирзәјев (17 нөмрәли мәктәб), Ә. Гулијев (183 нөмрәли мәктәб) өз чыхышларында әдәбијјат програмы вә дәрсликләринин бир сыра дикәр нөгсанлары үзәриндә дајандылар.

Бу мүшавирә мәһдуд даирәдә олса да ону көстәрди ки, тәкчә ана дили програмы вә дәрс китаблары дејил, әдәбијјат үзрә олан програм вә дәрс китабларыны да чидди бир сурәтдә тәкмилләшдирмәјин вахты чатмышдыр.

Мүшавирә көстәрди ки, әдәбијјат тәдриси илә әлагәдар олараг бир сыра принсипиал методик мәсәләләр дә вардыр, бунлары әтрафлы мүзакирә вә һәлл етмәк тә'хирәсалынмаз ишләрдәндир. О чүмләдән, әдәбијјат тарихи курсунун һәчми, әдәбијјат нәзәријјәсинин мәзмуну вә тәдрис системи, синифдәнхарич охунун, бәдии әсәрләрин мигдары вә охудулмасы гајдалары, әдәбијјат үзрә јазы ишләринин тәшкили, әдәбијјатдан тәрбијә мәгсәдләри, хүсусән естетик тәрбијә үчүн даһа фајдалы истифадә едилмәси, әдәбијјат үзрә синифдәнхарич тәдбирләрин кечирилмәси вә и. а. мүәллимләр үчүн әтрафлы ишыгландырылмалыдыр.

Тәәссүф едиләчәк чәһәтләрдән бири дә еләә ондан ибарәтдир ки, әдәбијјат тәдрисиндә ишыгландырылмаға мөһтач олан бу гәдәр мүһүм мәсәләләр олдуғу һалда, нә назирлијин әлагәдар шө'бәләри, нә дә педагожи мәтбуатымыз бунлара демәк олар ки, тохунмур.

VII

Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси үзрә спесифик тә'лим үсуллары вә пријомлардан бачарыгла истифадә етмәк тә'хирәсалынмаз вәзифәдир.

Ана дили вә әдәбијјат тәдрисинин кејфијјәтини күнүн тәләбләри сәвијјәсинә галдырмаг үчүн ән мүһүм чарәләрдән бири дә мүкәммәл тә'лим үсулларындан истифадә етмәк вә дәрсләрин кејфијјәтини јахшылашдырмағын вачиб олдуғуну исбат етмәјә еһтијач јохдур. Ким билмир ки, мәсәлән, мүхтәлиф тә'лим үсулларынын тәтбиги, шакирдләрин дәрсдә зеһни фәалијјәтини тә'мин етмәк, дәрсләрин сәмәрәли тәшкили, әјани васитәдән, о чүмләдән мүасир техники васитәләрдән бачарыгла истифадә етмәк вә с. тә'лим-тәрбијә вәзифәләринин дил вә әдәбијјат дәрсләриндә әсаслы сурәтдә јеринә јетирилмәсини сүр'әтләндирәр? Лакин бу методик мәсәләләр бүтүн фәнләрә хас олдуғундан биз онлара даир дејил, дил вә әдәбијјат тәдрисинә хас олан бир нечә методик пријомлара охучуларын диггәтини чәлб етмәк истәјирик. Мәһз она көрә ки, мәктәбләримиздә бу мүһүм пријомлардан истифадә едилмәси гејри-гәнаәтбәхш вәзијјәтдәдир. Онлардан бири, програмларда нәзәрдә тутулан вә дәрс китабларында әзбәр өјрәнилмәси төвсијә едилән шe'рләрин мөһкәм бир сурәтдә әзбәр өјрәдилмәси вә шакирдләрин ифадәли әзбәр сөјләјә билмәсини тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Бу пријомун ана дили вә әдәбијјат дәрсләриндә рол вә әһәмијјәтини бәлкә дә билмәјән јохдур. Ким билмир ки, шe'рин әзбәр өјрәнилмәси шакирдләрдә сөз еһтијатыны зәнкинләшдирир, онларда шe'ријјәтә һәвәс вә мараг ојадыр вә инкишаф етдирир, нәзмлә јазылмыш әсәрләри онлара севдирир, шакирдләрин мә'нәви аләмини кенишләндирир, естетик зөвгүнү артырыр вә с.? Биз габагчыл дил вә әдәбијјат мүәллимләринин бу методик јолдан мәһарәтлә истифадә етмәләрини инкар етмирик. Онлар I синифдән башламыш орта мәктәбин сон синфинәдәк бу пријому тәтбиг едир вә педагожи бәһрәсини дә бол-бол дәрирләр. Мәсәлән, 203 нөмрәли мәктәбин (Бакы шәһәри) синиф мүәллими А. Әлијева «Нитг инкишафында әсас васитә» адлы мәгаләсиндә шакирдләрә ибтидаи синифләрдән белә, шe'р әзбәрләтмәнин әһәмијјәтиндән вә бу барәдә өз тәчрүбәсиндән бәһс едәрәк јазыр: «20 иллик тәчрүбәм мәнә ачыг көстәрир ки, ибтидаи синиф шакирдләринин нитг инкишафында, онларын сөз еһтијатынын зәнкинләшмәсиндә шe'р әзбәрләтмәк бөјүк рол ојнајыр. Мәһз буна көрә дә мән дәрс дедијим шакирдләрин шe'р әзбәрләмәләринә чидди фикир верир, бу ишлә мүнтәзәм мәшғул олурам».[1]

«Көзәл ифачылар јетишдирәк» адлы мәгаләсиндә орта мәктәбин әдәбијјат мүәллими Ә. Ибраһимов (Күрдәмир) дәрсләриндә лирик әсәрләрин идеја мәзмунуну шакирдләрә мәнимсәтмәклә кифајәтләнмәдијини, онларын Низаминин, Фүзулинин, Вагифин, С. Ә. Ширванинин, М. Ә. Сабирин, С. Вурғунун, С. Рүстәмин дәрин мәзмунлу, көзәл ојнаг шe'рләрини әзбәр өјрәнмәләринә дә чидди фикир вердијиндән данышыр вә јазыр ки, «Бу, чох мүһүм вә вачиб бир мәсәләдир. Нечә ола биләр ки, јухарыда адларыны чәкдијим јазычыларын јарадычылығындан данышан шакирд бу бөјүк сөз усталарынын әсәрләриндән әзбәр сөјләмәсин»[1]. Дил-әдәбијјат мүәллими З. Сулејманова исә (Бакы, 56 нөмрәли мәктәб) јазыр ки, мән лирик әсәрләрлә јанашы, ушаглара мүхтәлиф нәср әсәрләриндән парчалар, монологлар әзбәрләтмәјә дә чидди фикир верирәм. Тәчрүбә көстәрир ки, бу вә ја дикәр әсәрин дәриндән мәнимсәнилмәсиндә, ајры-ајры характерләрин ачылмасында әзбәрләнмиш һәмин парча вә монолог бөјүк рол ојнајыр.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, әдәбијјат дәрсләрини даһа сәмәрәли, даһа тә'сирли етмәк үчүн бу мәшһур вә сынанмыш пријомдан истифадә едән мүәллимләримиз аз дејилдир. Лакин е'тираф етмәлијик ки, классик педагокиканын чохдан мәсләһәт көрдүјү бу пријом һәлә мәктәбләримизин бөјүк бир гисминдә өзүнә мөһкәм јер тутмамышдыр. Ибтидаи мәктәб програмында, ана дили дәрсликләриндә верилән шe'р парчаларынын бир гисмини әзбәр өјрәнмәк тәләби ирәли сүрүлүр, лакин һансы шe'рләри, шe'рләрдән нечәсини әзбәр өјрәнмәк лазым кәлдији көстәрилир. Она көрә дә бу тәләбин јеринә јетирилмәси мәһз мүәллимин өз «инсафына» галыр. Нәтичәдә мүәллимләрдән бири шe'рләрин әзбәр сөјләнмәсинә аз, о бири чох фикир верир, бә'зиләри исә һеч бир шe'рин мөһкәм өјрәнилмәси гајғысына галмырлар.

V — VIII синифләрин әдәбијјат програмында һансы бәдии әсәрләрин (нәзм) әзбәр өјрәнилмәси көстәрилир, лакин јохламалардан ајдын олур ки, шакирдләрин һәмин синифләрдә дә шe'р әзбәрләјиб ифадәли охумасы чох ашағы сәвијјәдәдир. Ушагларын чоху әзбәрләнмәси төвсијә едилән шe'рләри мөһкәм билмир; билдикләрини исә ифадәли охумағы бачармыр, нечә дејәрләр, шe'рин «гол-ганадыны гырырлар». Онлар елә охујурлар ки, нә өзләри, нә дә онлары динләјәнләр онлардан бир зөвг алырлар. Бу чидди нөгсанын, фикримизчә, бир нечә сәбәби вардыр. Һәмин сәбәбләрдән бирини ана дили вә әдәбијјат үзрә програм вә дәрс китабларынын, јухарыда дејилдији кими, тә'лим материаллары илә һәддән артыг јүкләнмиш олмасында ахтармалыјыг. Мәһз белә бир вәзијјәт

[1] «Азәрбајчан мүәллими», 20 декабр 1964.

[1] «Азәрбајчан мүәллими», 20 декабр 1964.

ше'ри өјрәтмәк үчүн, хүсусән өјрәнилмиш ше'ри тез-тез тәкрар етдирмәк үчүн (бунсуз ше'ри мөһкәм јадда сахламагдан әсла данышмаг олмаз) кифајәт дәрәҹәдә вахт сахламаға имкан вермир.

Сәбәбләрдән икинҹисини мүәллимин өзүндә, онун һазырлығында, хүсусән әзбәр өјрәнилмәсини шакирдләрдән тәләб етдији ше'рләри мүәллимин өзүнүн әзбәр билиб-билмәмәсиндә ахтармалыјыг. Һәр кәсә мә'лумдур ки, мүәллим ше'ри өзү билмәдикдә, шакирдләриндән дә әзбәр соруша билмәз, өзү ифадәли охуја билмәсә, шакирдләрдән дә буну тәләб едә билмәз.

Нәһајәт, нөгсанын үчүнҹү сәбәбини, ше'ри шакирдләрә әзбәр өјрәтмәк мәсәләсинин методик ҹәһәтдән һәлә ишләнмиш олмамасында, мүәллимләрә бу мәсәләјә даир лазыми методик көстәришләр верилмәмәсиндә ахтармаг лазымдыр. К. Д. Ушински һәлә кечән әсрин орталарында вәтән дилинин тәдриси гајдаларындан бәһс едәрәк јазырды ки, бу мәгсәдлә шакирдләрә һәм дә изаһлы охунун тәшкилиндә нүмунәви әдәби әсәрләрин әзбәр өјрәдилмәсини тә'мин етмәк лазымдыр. Ана дили тәдрисиндә изаһлы охунун, ше'р әзбәрләмәјин чох бөјүк тә'лим-тәрбијәви әһәмијјәтини дөнә-дөнә гејд едән Ушински һәм дә ону мәсләһәт көрүрдү ки, бу мәгсәдлә сечилән тә'лим материалында дилин садәлијинә, дүзкүнлүјүнә, мәнтигилијинә хүсуси фикир верилмәлидир. Шакирдин охумасы вә әзбәрләмәси үчүн сечилән материаллар «мәзмун е'тибары илә ушаг анлағына ујғун олмалыдыр; белә олмадыгда онлар өз әсас мәгсәдләринә хидмәт едә билмәјәҹәкләр, ушаглары шүурлу сурәтдә сөз зәнкинликләринә јијәләндирә билмәјәҹәкләр. Бәлкә, ушагларда онсуз да чох олан дәрк едилмәмиш вә ја јарымчыг дәрк олунмуш сөз еһтијатыны чохалдаҹаглар. Бурадан дикәр бир тәләб дә доғур: материаллар һәлә ушагда инкишаф етдирилмәси мәсләһәт көрүлмәјән һиссләр әмәлә кәтирмәмәлидир, ушагда дәрин һиссијјатла јарадылан сөзләрин һиссијјатсыз сөјләнмәси кими хошакәлмәз вәрдишләр инкишаф етдирмәмәлидир. Материаллар, нәһајәт, әхлаги тәрбијә нөгтеји-нәзәрдән гијмәтли олмалыдыр...»[1]

Көрүндүјү үзрә, ше'ри шакирдләрә әзбәрләтмәк вә әзбәр сөјләтмәк о гәдәр дә садә бир методик мәсәлә дејилдир. Тәәссүф едирик ки, буна бахмајараг педагожи мәтбуатымыз бу барәдә дә «ағзына су алыб» сусмагдадыр. «Азәрбајҹан дили вә әдәбијјат тәдриси» методик мәҹмуәмизин һәлә бу мәсәләјә даир бир мәгалә белә дәрҹ етмәмәси буну ачыг көстәрир. Дил вә әдәбијјат тәдрисинә даир нәшр едилмиш бә'зи методик вәсаитдә һәмин мәсәләјә тохунулса да, мәсәләнин анҹаг әһәмијјәтини гејд етмәклә кифајәтләнирләр.

Мәсәлән, шакирдләрин шифаһи вә јазылы нитг мәдәнијјәтини инкишаф етдирмәк јолларындан бәһс едәрәк филоложи елмләр намизәдләри Ч. Әһмәдов вә Ә. Әфәндизадә јазырлар: «Мүәллим чалышмалыдыр ки, бәдии әдәбијјатда ишләдилән ән көзәл бәдии ифадәләри, һикмәтли аталар сөзләрини, мәсәлләри, тәзадлары, бәнзәтмәләри, бәдии тә'јинләри вә с. шакирдләр лексиконларына дахил едиб јери кәлдикҹә өз нитгләриндә ишләдә билсинләр»[1].

Мүәллифләр, ирәли сүрдүкләри бу тәклифи һәјата кечирмәјин јоллары үзәриндә дајаныр, һәр шејдән әввәл, ән јахшы методик тәдбир кими әсәрин ифадәли охусуну вә онун әзбәрләнмәсини, әзбәр сөјләнмәсини мәсләһәт көрүрләр. Охучу илә бир нөв шәртләшәрәк һәм дә ону әлавә едирләр ки: «Ифадәли гираәт вә әзбәр сөјләмәк шакирдләрин шифаһи нитгинин инкишафына о заман тә'сир көстәрә биләр ки, ифадәли гираәт вә әзбәр сөјләмәјә аид мәшғәләләр формал кечмәсин». «Бәс нә чүр кечсин?» суалына анҹаг белә ҹаваб верирләр ки: «Оху заманы (әлавә едәк ки,—һәм дә әзбәр сөјләдикдә — **М. М.**) фасиләјә, мәнтиги вурғуја, интонасијаја, сәсин тонуна вә с. риајәт етмәк шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин инкишафында мүһүм әһәмијјәтә маликдир»[2].

Бу мәсләһәтләрин дүзкүнлүјү биздә шүбһә доғурмур. Лакин охучулар мүәллифләрдән әдәбијјат тәдрисинә һәср едилмиш вәсаитдә гат-гат артыг мәсләһәтләр көзләмәјә һаглыдырлар. Биз адыны чәкдијимиз вәсаит һаггында рә'ј вермәк фикриндә дејилик, вәсаити биз кәм-кәсирләринә бахмајараг гијмәтли һесаб едирик. Бурада һәмин вәсаити мисал көстәрмәклә мәһз ону демәк истәјирик ки, мүтәхәссисләримиз дөнә-дөнә әзбәр сөјләмәнин ролуну гејд етдикләри һалда, ону әтрафлы бир сурәтдә ишләмәји вә беләликлә мүәллимләрә әмәли јардым көстәрмәји унудурлар.

[1] К. Д. Ушински, Әсәрләри, 7-чи чилд, сәһ. 251, 1949, Москва.

[1] Ч. Әһмәдов вә Ә. Әфәндизадә, «V—VIII синифләрдә әдәбијјат тәдриси», сәһ. 140, Бакы, 1961.

[2] Јенә орада, сәһ. 141—142.

VIII

Азәрбајҹан дили вә әдәбијјат тәдрисини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаг үчүн ән мүһүм васитәләрдән бири олан синифдәнхариҹ охуну мәктәбләримиздә низама салмалы вә бундан һәртәрәфли истифадә етмәлијик. Назирлијин коллекијасы бу мүһүм мәсәләни бир мүддәт бундан әввәл әтрафлы мүзакирә етмишдир. Мүзакирә көстәрди ки, әкәр мәктәбләримизин бир гисминдә синифдәнхариҹ охунун тәшкили тә'лим-тәрбијә ишләринин ајрылмаз бир һиссәси кими тәтбиг едилирсә, икинҹи гисминдә бу иш јарытмаз вәзијјәтдәдир. Һалбуки мүәллимләримиз арасында синифдәнхариҹ охунун әһәмијјәтини, демәк олар ки, билмәјән јохдур. Мәсәлән, ким билмир ки, синифдәнхариҹ охуну әсаслы сурәтдә тәшкил етмәдән шакирдин үмуми инкишафыны тә'мин етмәк мүмкүн дејилдир? Ким билмир ки, бәдии мүталиәни һәр бир шакирд үчүн адәт һалына кечирмәдән биз онун нә шифаһи, нә дә јазылы нитг мәдәнијјәтини инкишаф етдирә биләрик? Н. К. Крупскаја һәлә 1933-чү илдә шакирдләрин синифдәнхариҹ охусундан, о ҹүмләдән бәдии мүталиәсиндән, онун ролундан бәһс едәрәк дејирди: «Ушагларын мүталиәси мәсәләси — ән мүһүм мәсәләләрдән биридир. Ушаг мүталиәси ушагларын һәјатында бөјүк рол ојнајыр... Ушаглыгда охунан китаб, аз гала бүтүн өмүр боју јаддан чыхмыр вә ушагларын кәләҹәк инкишафына тә'сир едир. Ушаглар охудуглары китаблардан мүәјјән сурәтдә дүнјаны дәрк едирләр, китаблар ушагларда мүәјјән давраныш нормаларыны әмәлә кәтирир».[1]

Синифдәнхариҹ охунун мәһз белә әһәмијјәтини нәзәрә алараг, габагҹыл педагожи коллективләр тә'лим-тәрбијәнин бу мүһүм васитәсиндән һәртәрәфли истифадә етмәјә чалышырлар.

Әлавә етмәлијик ки, республика мәктәбләриндә синифдәнхариҹ охуну, о ҹүмләдән шакирдләрин бәдии мүталиәсини низама салмаг үчүн аз иш көрүлмәмишдир. Бу мәгсәдлә мәктәб китабханалары шө'бәси илдән-илә кенишләнир һазырда мәктәбләримиздә 5 милјон нүсхәдән чох китабы олан 3 миндән артыг китабхана вар. Шәһәрләримиздә чохлу ушаг китабханалары тәшкил едилмишдир. Тәкҹә Бакы шәһәриндә 18 дөвләт ушаг китабханасы вардыр ки, бунларда олан китаб фонду 645 мин нүсхәдән чохдур. Һәмин китабханаларын 67 миндән чох мәктәбли охуҹусу вардыр. Бунлардан әлавә, 17 миндән чох шәһәр вә кәнд китабханасынын да демәк олар ки, һамысында ушаг шө'бәси тәшкил едилмишдир. Бу шө'бәләр дә шакирдләрин синифдәнхариҹ мүталиәсинә хидмәт едир. Фәрәһләндиричи һалдыр ки, тәкҹә Енкелс адына ушаг китабханасынын (Бакы шәһәри) кечән ил 4 миндән чох охуҹусу олмуш вә о, бир илдә ушаглара 90 миндән чох китаб вермишдир.

Мәктәбләримиздәки китабханаларын бир чоху да диггәтәлајиг фәалијјәт көстәрир. Мәсәлән, Бакы шәһәри 132 нөмрәли мәктәбин китабханасы бир илдә охуҹулара 18 миндән чох китаб вермишдир вә с.

Биз чалышырыг ки, һәр бир мәктәбин, һәтта ибтидаи мәктәбин белә, өз китабханасы, һеч олмазса мүвафиг китабларла долу бир шкафы олсун. Инди буна бизим там имканымыз вардыр. Лакин тәәссүфлә демәлијик ки, бу китаб сәрвәтиндән һәлә мәктәбләримизин мүһүм бир гисминдә сәмәрәли истифадә едилмир. Биз бунун сәбәбини дә биринҹи нөвбәдә мүәллимләримиздә, онларын фәалијјәтиндә ахтармалыјыг.

Ана дили вә әдәбијјатын тәдриси илә әлагәдар олан спесифик јоллар вә пријомлар аз дејилдир. Мәкәр бүтүн синифләрдә бу фәнләр үзрә јазы ишләринин тәшәккүлүнү вә онлардан шакирдләрин нитг мәдәнијјәтини инкишаф етдирмәк үчүн истифадә етмәји унутмагмы олар? Мәкәр мөһкәм савад вәрдишләри илә шакирдләри силаһландырмағы өзүнә башлыҹа вәзифә гојан јазы ишләрини бүтүн мәктәбләримиздә програмын тәләбләри сәвијјәсинә галдырмағы јаддан чыхармагмы олар? Бунун кими дә бу фәнләр үзрә спесифик пријомлар олан ифадәли вә изаһлы оху вәрдишләринин тәкмилләшдирилмәси, јухары синифләрдә рефератлардан истифадә етмәклә шакирдләрин бәдии әсәрләр вә әлагәдар әдәби тәнгидә һәср едилмиш әсәрләр үзәриндә мүстәгил ишләтмәк кими пријомлардан ардычыл истифадә олунмалыдыр.

Нәһајәт, биз бир мәсәлә һаггында да бир нечә сөз демәклә кифајәтләнмәк фикриндәјик. Бу да мәсәләләрин мәсәләси олан дил вә әдәбијјат мүәллими мәсәләсидир. «Мүәллим тә'лим-тәрбијә ишләриндә һәлл-

[1] Н. К. Крупскаја. Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 664, М., 1957.

едичи гүввәдир»—дедикдә инди һәр кәс буну бир аксиом кими гәбул едир. Һәр кәс үчүн ајдындыр ки, ана дили вә әдәбијјатын тәдрисиндә олан наилијјәтләр, һәр шејдән әввәл, мүәллимин ады илә бағлыдыр, нөгсанлар исә биринчи нөвбәдә онун мүвәффәгијјәтсизлији илә изаһ едилир. Мәһз она көрә дә ана дили вә әдәбијјат мүәллимләринин јетишдирилмәси, идеја-сијаси вә елми-педагожи чәһәтдән тәкмилләшдирилмәси, мәктәбдә дүзкүн јерләшдирилмәси вә онлара рәһбәрлијин тә'мин едилмәси вә с. диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Биз бурада мәсәләнин анчаг бирчә чәһәтинә тохунаҹағыг. О да мүәллимләрә елми-методик јардым көстәрилмәси вә бу мәгсәдлә ана дили вә әдәбијјат тәдриси саһәсиндә тәдгигат ишләрини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаг мәсәләсидир. Ана дили вә әдәбијјат тәдриси саһәсиндә олан нөгсанлары тезликлә ләғв етмәји биз биринчи нөвбәдә мүәллимләрдән тәләб едирик. Буна е'тираз едән јохдур. Лакин мүәллимин дә бизә, халг маарифи тәшкилатчыларына, алим вә методистләрә гаршылыглы тәләбләр вермәјә һагты вардыр. Мүәллимин һагты вардыр ки, бу чәтин вәзифәнин һәллиндә биздән елми-методик чәһәтдән өзүнә әсаслы јардым тәләб етсин.

Е'тираф етмәлијик ки, бу барәдә мүәллимләрә көстәрдијимиз јардым һәлә чох аздыр. Доғрудур, сон 5—6 илдә дил-әдәбијјат тәдриси саһәсинә һәср едилмиш бир сыра фајдалы елми әсәр вә вәсаит нәшр едилмишдир. Лакин бојнумуза алмалыјыг ки, чап олунмуш бу әсәрләрин һамысы бирликдә, методик әдәбијјата олан еһтијачымызын һеч 10 фаизини дә тәшкил етмир. Ана дили вә әдәбијјат тәдрисинин елми чәһәтдән һәлә өјрәнилмәмиш мәсәләләри олдугча чохдур. Мисал үчүн, савад тә'лимини көтүрәк. Дәјәрли «Әлифба» китабы јаратмаг үчүн 7 јашлы ушагларын сөз еһтијаты өјрәнилмәлидир, савад тә'лими үсулу тәкмилләшдирилмәлидир вә с. Бизим бу кими мәсәләләри елми сурәтдә тәдгиг етмәмәјимиз һәлә бир јана дурсун, биринчи синиф мүәллимләринә савад тә'лими үзрә һәлә јарарлы бир методик вәсаит дә вермәмишик. Синифдәнхарич бәдии мүталиәни көтүрәк. Мәкәр елми чәһәтдән бу мәсәләни биз һәлл едилмиш саја биләрикми? Јахуд, програм вә дәрс китабларымызын елми експеримент јолу илә сынагдан кечирилмәси, габагчыл тәчрүбәнин елми јолла ишыгландырылмасы вә с. кими мүһүм мәсәләләрин чидди тәдгиг едилмәсини тә'хирә салмаг оларм ы?

Тәәссүф едирик ки, ана дили вә әдәбијјат тәдрисинин бу чүр мәсәләләри мүзакирәләрдә көлкәдә галыр. Филоложи елмләр намизәди М. Гасымов «Јазы савады вә нитг мәдәнијјәти мүһүм мәсәләдир» адлы мәгаләсиндә һаглы олараг јазыр:

«Азәрбајчан дилинин тәдгиги саһәсиндә чалышан мүтәхәссисләр тәрәфиндән фе'л, садә вә мүрәккәб чүмләләр һаггында әслиндә бир-бирини тәкрар едән чохлу мәгалә, монографија вә диссертасијалар јазылмышдыр. Дилчиләримизин бөјүк бир групу јалныз ајры-ајры диалект вә шивәләрин тәдгиги илә мәшғулдур. Лакин һеч кәс нитг мәдәнијјәти кими мүһүм бир мәсәләнин өјрәнилмәси илә мәшғул олмаг истәмир. Һалбуки буна бөјүк еһтијач вардыр. Орта мәктәбдә шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинә јијәләнмәләри ишини асанлашдырмаг үчүн биринчи нөвбәдә нитг мәдәнијјәти илә әлагәдар нәзәри мәсәләләри һәлл етмәк лазымдыр».[1]

Бу мәзәммәт әкәр бир тәрәфдән Азәрбајчан дилчилији үзрә чалышан алимләримизә тохунурса, о бири тәрәфдән ана дили вә әдәбијјат методикасы үзрә чалышан алимләримизә дә аиддир. Биз онлардан чәсарәтлә ишә киришмәји, мәктәбләримизин ана дили вә әдәбијјат тәдриси саһәсиндә чәтинлик чәкдикләри бөјүк методик мәсәләләрин елми һәллини көзләјирик.

Бүтүн бу мәсәләләр үзрә кениш фикир мүбадиләси, шүбһәсиз, чох фајдалыдыр. Белә кениш фикир мүбадиләси Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдрисинин бир сыра мүһүм мәсәләләринин һәллини асанлашдырар, о чүмләдән һәмин фәнләр үзрә мәктәбләримиз үчүн јени програм вә дәрс китаблары јаратмаға көмәк едәр.

[1] «Азәрбајчан мүәллими», 25 октјабр 1964.

Н. КАЗЫМОВ,
педагожи елмләр намизәди.

ДӘРСДӘ ШАКИРДЛӘРИН БИЛИК ВӘ БАЧАРЫГ СӘВИЈЈӘСИНИ ЈҮКСӘЛТМӘК ЈОЛЛАРЫ ҺАГГЫНДА

Республикамызын бир сыра мәктәбләриндә Азәрбајчан дили, ријазијјат, физика, кимја фәнләри вә башга фәнләр үзрә апарылмыш јохламалар көстәрир ки, бир чох шакирдләрин билик вә бачарыгларында нөгсанлар вардыр. Ајры-ајры тәдрис програмларынын бә'зи мәктәбләрдә шакирдләр тәрәфиндән лазымынча мәнимсәнилмәдији, шүбһәсиз ки, сәбәбсиз дејилдир. Бу, маариф ишчиләринин һамысыны дүшүндүрүр.

Бә'зи методист вә мүәллимләр бунун сәбәбини тәдрис програмларынын вә дәрсликләрин гүсуру илә изаһ етмәјә чалышырлар. Елә методист вә мүәллимләр дә вардыр ки, шакирдләрин билик вә бачарыгларындакы кәсирләри мәктәбин madди базасы, синифдәки шакирдләрин сајы илә әлагәләндирирләр. Һәмин мәсәләни шакирдләрин өзләри илә, онларда билијә олан марағын зәифләмәси илә изаһ етмәјә чалышан тәк-тәк мүәллимләрә дә раст кәлмәк олур.

Шакирдләрин билик вә бачарыгларында мүшаһидә едилән гүсурларын сәбәбләрини арашдырмагда дикәр ифратчылыға да јол верилир. Сон вахтларда педагожи әдәбијјатда белә бир мејл вардыр ки, куја шакирдләрин билик вә бачарыгларындакы кәсирләр јалныз мүәллимин методик ишиндәки гүсурдан ирәли кәлир.

Сөз јох ки, һәмин мүлаһизәләрин һамысында мүәјјән һәгигәт вардыр. Доғрудан да ајры-ајры фәнләрдән програмын икинчи дәрәчәли материалларла һәддән артыг јүкләнмиш олмасы, тәләб едилән әјани вәсаитин мәктәбдә чатышмамасы, бә'зи дәрсликләрин гејри-камиллији, тәк-тәк шакирдләрдә охумаға, билијә марағын зәифлији, мүәллимин методик ишиндәки гүсур вә бир чох дикәр амилләр шакирдләрин билик вә бачарыгларына мүәјјән тә'сир көстәрир.

Лакин һәр бир амилә конкрет јанашылдыгда јәгин етмәк олур ки, програм вә дәрсликләрдәки нөгсанлар да, мәктәбин мадди базасындакы чатышмазлыг да, шакирдләрин синифдә мигдары да, мүәллимин методик иши дә ајрылыгда шакирдләрин билик вә бачарыгларындакы гүсуру шәртләндирән јеканә амил дејилдир. Чүнки ејни програм вә ејни дәрслик әсасында ишләјән бир мүәллим тә'лимдә бөјүк мүвәффәгијјәтләр газаныр, дикәр мүәллим исә белә мүвәффәгијјәт әлдә етмәкдә чәтинлик чәкир. Ејни мәктәбдә ејни мадди базадан, әјани васитәләрдән истифадә едән мүәллимләр тә'лим ишиндә һеч дә ејни көстәричиләр әлдә етмирләр. Һәмин фикри синифдәки шакирдләрин сајы илә дә әлагәдар олараг сөјләмәк мүмкүндүр. Ејни тәркибли синифдә бир фәндән дәрс дејән мүәллим көркәмли наилијјәтләр газаныр, башга фәндән дәрс дејән дикәр мүәллимин исә өз ишиндән разы галмаға әсасы олмур. Ејни шакирд бир мүәллимин дәрсинә бөјүк мараг көстәрир, башга мүәллимин дәрсинә исә бармагарасы бахыр.

Тәчрүбә көстәрир ки, тәдрис програмы вә дәрсликләрин сабитлији, мәктәбдә лазыми мадди базанын ол-